

રાસતરંગિણી

કર્તા

સ્વ. દામોદરદાસ ખુશાલદાસ બોચાદકર

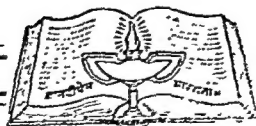
: સંપાદક :

જ મુ ભા ઈ વ. દાણી

૩૧.૫/-

પ્રકાશક

એન. એમ. ત્રિપાઠી લિમિટેડ

બુકસેલર્સ : : પબ્લિશર્સ

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, : મુંબઈ-૨.

સૂચના

૨૧. કવિ જોડાદકરના કાવ્ય સંગ્રહો :—(૧) કલ્પલોલિની
(૨) સોતસ્વિની (૩) નિર્જરિણી (૪) રાસતરંગિણી અને
(૫) શૈવલિનીમાંનાં સર્વ કાવ્યો માટેનો કોપીરાઇટ સંપાદકનો છે.
એ કાવ્યોમાંથી કોઈ પણ કાવ્યનો ઉપયોગ કોઈ પણ પુસ્તક માટે યા
બીજી રીતે કરતા પહેલાં સંપાદકની પરવાનગી મેળવવી.

૨૦૬૫

૫૬૭૧.૩૩

૭૦૨૬૧

‘રાસતરંગિણી’નો સત્કાર
(૨૧૬૧)

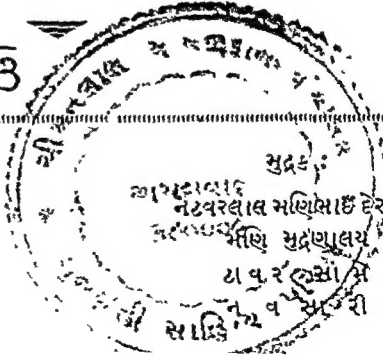
કુલ ૧૬૫૫૦ નકલો

પહેલી. આવૃત્તિ : ઈ. સ. ૧૯૨૩, પ્રત ૧૦૦૦
બીજી આવૃત્તિ : ઈ. સ. ૧૯૨૪, પ્રત ૨૫૦૦
ત્રીજી આવૃત્તિ : ઈ. સ. ૧૯૨૫, પ્રત ૨૫૦૦
ચોથી આવૃત્તિ : ઈ. સ. ૧૯૨૮, પ્રત ૨૫૦૦
પાંચમી આવૃત્તિ : ઈ. સ. ૧૯૩૧, પ્રત ૨૫૦૦
છઠ્ઠી આવૃત્તિ : ઈ. સ. ૧૯૩૫, પ્રત ૨૫૦૦
સાતમી આવૃત્તિ : ઈ. સ. ૧૯૪૦, પ્રત ૨૨૦૦
આઠમી આવૃત્તિ : ઈ. સ. ૧૯૪૫, પ્રત ૨૦૦૦
નવમી આવૃત્તિ : ઈ. સ. ૧૯૪૮, પ્રત ૧૮૫૦

૨૦૪૪૩

પ્રકાશક :

પરમસુખ પંડ્યા
એન.એમ. ત્રિપાઠી લિ.
બુકસેલર્સ : પબ્લિશર્સ
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

અ નુ ક મ

	પૃષ્ઠાંક
૧ સખીઓને	૨૭
૨ ક્રોધક બહેની	૨૮
૩ જનની	૩૦
૪ ભાભી	૩૧
૫ રાજવણુ	૩૩
૬ માતૃગુંજન	૩૫
૭ મુંદરી શીળે ભરી રે	૩૭
૮ સન્દેશ	૩૯
૯ આણાં	૪૧
૧૦ સાસરી	૪૨
૧૧ રૂપાળી રાત	૪૪
૧૨ વાલ્યમનાં વેણુ	૪૬
૧૩ હિંડોળ	૪૭
૧૪ દામ્પત્ય	૪૯
૧૫ શણુગાર	૫૦
૧૬ પતઘટ	૫૧
૧૭ જળઝીલણી	૫૩
૧૮ દેવર	૫૪
૧૯ સાસુ	૫૫

૨૦	નણુદી	...	૫૭
૨૧	સમોવડ	...	૫૯
૨૨	ભાઈબીજ	...	૬૦
૨૩	સીમન્ત	...	૬૩
૨૪	વાતસલ્ય	...	૬૫
૨૫	બાપુ	...	૬૭
૨૬	મોસાળ	...	૬૯
૨૭	મધમાખ	...	૭૦
૨૮	સરિત્સુંદરી	...	૭૧
૨૯	પોયણી	...	૭૪
૩૦	ભવસાગર	...	૭૬
૩૧	અમાસ	...	૭૭
૩૨	વાદળી	...	૭૮
૩૩	ઝેર	...	૮૦
૩૪	મહિયર	...	૮૨
	શબ્દકોષ	...	૮૫

સ્વર્ગસ્થ અ. સૌ. શ્રીમતી

‘વજ્રયા (વિજયા) બહેન’ રણછોડજી દેશાધ
તે
શ્રીયુત નાનાભાઈ રણછોડજી દેશાઈનાં માતૃશ્રી
એમની

અસાધારણ ધર્મવૃત્તિ, અનુપમ કુટુંબવત્સલતા, સ્વ-પરના
ભેદ વિના દુઃખી અને રોગાર્ત મનુષ્યોની શુશ્રૂષા અને
તેમને તન—મન—ધનથી સહાય કરવાની તત્પરતા,
રામાયણ—મહાભારતના રહસ્યપૂર્ણ પ્રસંગો
સમજાવી બાલકોનાં હૃદય રંગવાની કુશળતા,
વધૂઓ પર માતા જેવી સ્નિગ્ધ દષ્ટિ અને
તેમનાં મન જીતવાની અજળ શક્તિ,
ઇત્યાદિ ઉચ્ચ ગુણોથી આકર્ષાઈ,
તેમના અવસાન સમયમાં
મુદ્રાંકિત થયેલું, આર્ય સ્ત્રી-
વર્ગને માટે ખાસ લખા-
યેલું આ પુસ્તક
અર્પણ કરી—તેમનું
પ્રાતઃ સ્મરણીય
નામ એ સાથે
નેહી કૃતાર્થ
ચાઉં છું.

કર્તા

આમુખ

[ત્રીજી આવૃત્તિ માટે]

સ્વ. કવિ ખેાટાદકરના જીવનનો મોટો ભાગ અપ્રસિદ્ધ દશામાં ને ઘણે અંશે સાક્ષરોની અને સમાજની ઉપેક્ષા સેવવામાં જ ગયો હતો; એ જ કારણે અંતનાં પાંચ વર્ષોમાં તેમનાં કાવ્યોને મળેલા આદરથી કવિને કીક આત્મશ્રદ્ધા આવી હતી. ‘રાસતરંગિણી’ એ કવિની એ ખ્યાતિમાં જોર ઉમેરો કર્યો, ને પોતે જ એ પુસ્તકની યીજી આવૃત્તિ એક વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ કરી શક્યા હતા. આટલા આદરથી પણ સ્વ. કવિ ખેાટાદકરે ભૂતકાળ વિસારે પાડી મરણપથારીએથી, ગુજરાતે કરેલ કદર માટે ઘણો સંતોષ જાહેર કર્યો હતો, તો તેમના અવસાનકાળ પછીથી થયેલ કદર અને ચારે તરફથી દર્શાવાયેલ સહભાવથી કવિના આત્માને કેટલી શાંતિ મળી હશે, એ સહજ કલ્પી શકાય એવું છે.

સહગતના અવસાન પછી તો જાણે કવિ પરના અને ‘રાસતરંગિણી’ માટેના ભાવની જળખર ભરતી આવી; ને એ સ્વાભાવિક જ હતું પરિણામે યીજી આવૃત્તિની એ હજાર નકલ પણ પ્રસિદ્ધિ બાદ છ માસમાં જ ઉપડી ગઈ હતી. આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરવામાં કેટલાંક અનિવાર્ય કારણોને લીધે વિલંબ થયો છે, તે માટે કવિતાઉત્સુક વાચકો ક્ષમા આપશે, એવી આશા છે.

આવો સતકાર આપવા બદલ ગુજરાતને અભિનંદન આપ્યા પછી એટલું તો કહેવું જોઈએ કે હજી કન્યાશાળાઓમાં સુદ્ધાં ‘રાસતરંગિણી’ તેનું ઉચિત સ્થાન પામેલ નથી! કન્યાવર્ગ અને સ્ત્રીવર્ગને માટે તો આ રાસ અણમૂલી ભેટ હોવાથી દરેક વિદ્યાર્થીનીના કંઠમાં એ રમી રહે. ‘નવલ ગરબાવળી’ની માફક દરેક કન્યાશાળામાં એ પુસ્તક દાખલ થાય, નવરાત્રઃજેવા દિવસોમાં સેંકડોની સંખ્યામાં તેની લઢાણી કરવામાં આવે, ત્યારે કવિના એ રાસ ઘેરઘેર પહોંચે, ને સહગતની કુટુંબજીવનની ઉદાત્ત ભાવનાઓ પોષવાને ઉદ્દેશ ધ્વજીભૂત થાય.

મહિલા વિદ્યાલય
ભાવનગર
તા. ૩-૬-૨૫

લી. સેવક,
(સ્વ.) અમૃતલાલ વદલભદ્રાસ દાણી

નિવેદન

[બીજી આવૃત્તિ.]

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ માત્ર છ માસમાં જ ખપી ગઈ હતી, પરંતુ કેટલાક અસૌકર્ય અને અનવકાશને લીધે બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવામાં વિશેષ વિલંબ થઈ ગયો છે. રાસરસિક બહેનો અને બંધુઓએ ધીરજથી એ વિલમ્બ સહી લીધો છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનું છું.

“નિર્ઝરિણી”માંથી લીધેલું ‘રાસ’ નામનું કાવ્ય પહેલી આવૃત્તિમાં રાસના ક્રમમાં બીજું મૂકવામાં આવ્યું હતું. ભાષાની દૃષ્ટિએ સઘળા રાસોથી એ કેવળ જુદું જ પડી જતું હોવાથી આવખતે તેને નહિ લેવાની ઈચ્છા હતી. પરંતુ રાસ લેતી સુન્દરીઓની એ કીડાનું તેમાં ઉચિત વર્ણન હોવાથી તેનો કેવળ અહિંકાર ન કરવાની અનેક મિત્રોની આગ્રહભરી સૂચનાને માન આપી, રાસ સંગ્રહથી ભિન્ન-આગલા ભાગમાં-તે આપવામાં આવ્યું છે. તે સિવાયના બધા રાસો કાયમ રાખવા ઉપરાંત ‘સાસરી’, ‘પનઘટ’, ‘સીમન્ત’ અને ‘વાતસલ્ય’ એ ચાર રાસ નવા ઉમેરી યોગ્ય ક્રમમાં મૂકવામાં આવ્યા છે.

રા. રા. અમૃતલાલ વલ્લભદાસ દાણી, બી. એ. (મહિલા વિદ્યાલય, સુરત,) અને રા. રા. ઝવેરચંદ કાળિદાસ મેઘાણી, બી. એ. (‘સૌરાષ્ટ્ર’ કાર્યાલય, રાણપુર)ની આ આવૃત્તિના પ્રાકટ્યમાં પ્રથમના જોટલી જ સહાય હોવાનો ઉલ્લેખ કરવાનું વિસરાય એમ નથી.

નવમી આવૃત્તિ વેળાએ

ઐ શબ્દો

રાસધેણું ગુજરાત અને ગુજરાતણુ બહેનો કદરવાન છે. ગરબાથી સદાયે ગાજતા ને ગૂંજતા ગુજરાતને ગૃહે ગૃહે આજે કવિ બોટાદ કરના રાસના મીઠડા સૂરો ગૂંજે છે. એ ગીતોએ અનેક બહેનોનાં હૃવનમાં મધુરો કિલ્લોત્ર પૂર્યો છે. સૌના એ ભાવથી વધુ મીઠો બનતો આ રાસસંગ્રહ, આજ નવમી વાર પ્રગટ થાય છે. એના આનંદની શી વાત કરું?

કવિશ્રીના આ રાસ અને રાસના સૂરોની સાથે સાથે, એ ગીતોની પાછળ વહેતો કૌટુંબિક મીઠાશનો પ્રવાહ ગુજરાતનાં ઘરોમાં ઊતરશે તો કવિનો આત્મા વધુ આનંદશે ને ઉલ્લાસશે.

પણુ આજ સુધીના આ પ્રકાશનસાક્ષ્યનો યશઃકિરીટ તો સ્વં જ્યકૃષ્ણભાઈ વર્માને જ ઘટે છે. આજે ચાલતા કવિઓનાં સર્જનના અપહરણકાળમાં માત્ર એમણે જ સ્વં કવિના અધિકારોને, અનેકની તરાપમાંથી બચાવ્યા છે. નિઃસ્વાર્થ ભાવે નિશ્ચિન સ્વં કવિના જ કૃત્યબહિતનો વિચાર કરનારા સ્વં જ્યકૃષ્ણભાઈનો આભાર હું તે કયા શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી શકવાનો હતો!

૫૨૫/૫૧, સોનાવાલા બિહડીંગ,
તારદેવ, મુંબઈ ૭.
૧૦-૭-૪૮

જમુભાઈ દાણી

સતકાર

[પહેલી આવૃત્તિ]

નગતમાં ફેટલાએક ચહેરાઓ જ એવા હોય છે કે જે હજારો માણસોની મેદનીમાંથી જુદા પડી જાય, નજર પર ચડી જાય, અને અંતરમાં ઊતરીને કાયમનું ધર કરી રહે-કેમ જાણે એને આપણી સાથે જૂની પિછાન હોય ! ઘોટાઢકરના રાસમાં અનેકનાં વદન ઉપર આપણને એવી જ કોઈ ચિરપરિચિત રેખાઓ આંકેલી લાગે છે. કશા યત્નની જરૂર નહિ, કશી સમજ કે સ્પષ્ટતાની અગત્ય નહિ, આપોઆપ એની મધુર પંક્તિઓ હ્રમના ટેરવા ઉપર રમવા માંડે છે, તે એક વખત વાંચતાં જ યાદદાસ્ત ઉપર છપાઈ જાય છે; મારા મનમાં તો આજ એવી અનેક પંક્તિઓ રણુજી છે. એમાંની કયીનું અહીં ટાંચણ કરું, અને કયીને છોડી દઉં ?

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખવાને માટે હું બે કારણથી લલચાયો છું. એક તો ગામડાના સાદા ભાવોનો હું ભોગી છું. ઘોટાઢકરના રાસની અંદર આજે ગામડિયાનું હૃદય જ ગાઈ રહ્યું છે. ખીલું, હું આ કવિની અત્યાર લગીની કવિતાનો બહુ અનુરાગી નથી બની શક્યો. મને એની કવિતાની મધુર કલ્પના ગમતી, ભરચક વિભૂતિઓ ભાળીને હું આનંદ લેતો; પણ એમની સુશ્લેષ શબ્દરચના, એમનું કહોર સંગીત, એમનો સ્વાભાવિક વાક્યાડમ્પર-એ બધાને ભેટીને મારાથી અંદર ઉતરાતું નહોતું. ‘કલ્લોલિની, નિર્ઝરિણી,’ અને ‘સ્રોતસ્વિની’નાં સુતીલ, સુમનોહર નીરમાં નહાવાનું મન થાય. પણ ભીતર પડેલા પથ્થરોનો ભારે ભય લાગે.

આ કારણે આ પુસ્તકની તારીફ કરવામાં એમના પ્રત્યે પક્ષપાતનો અપરાધ થઈ જવાની મને ધાસ્તી નથી.

આજ તો કવિની એ કાવ્યસરણિએ પોતાનું બેઠણ બદલ્યું છે. અને તો તાજગુપ્તી જે થયા કરે છે કે આ તે શો પલટો !

હું તુલના કરવા નથી બેઠો. ક્યો શબ્દપ્રયોગ શાસ્ત્રીય નથી કે કયા પંક્તિમાં અલંકારનો દોષ છે; અગર કયા કલ્પના કવિ કાલિદાસ કે શેલીનું સ્મરણ કરાવે છે; એ બધી ઝીણવટ મારી દષ્ટિમાં નથી. હું વિવેચક નથી, પૂજક છું. કેવળ સત્કાર જ કરી રહ્યો છું.

નહાનાલાલથી માંડીને છેક રાયચુરા સુધી રાસનો એક યુગ પ્રવર્ત્યો ગણાય. ગુજરાતણના તલપતા કંઠમાં સ્વર મૂકનાર આપણા નહાનાભાઈ. એ સમયે તો જમાનો બદલાતો હતો. મહિનાના પંદર દિવસ સુધી આકાશના ચંદ્ર, તારાઓ આતુર હોયે જાણે રાસડા સાંભળવા વાટ જોઈને બેસી રહેતા. પણ અમારી ગુજરાતણ બહેનોને ગળેથી ગાન ઊતરી ગયાં હતાં; રાત્રિએ ગુજરાતનાં જ્યોત્સ્નામય આંગણાં ગાજતાં બંધ પડેલાં. ધરતીને ધણધણાવનારા ધીંગો ગુજરાતણોના કદમ ધીરે ધીરે સપાટ, સ્ટોકીંગ કે સ્લીપરમાં સંતાઈ જવા લાગ્યા. મુંઝઈ અમદાવાદના પાણીએ, વિકાસે અને અભ્યાસે અમારી તરુણીઓના દેહ દુર્બળ બનાવી દીધા, સુરખી લૂંટી લીધી અને દૈકને હોયે તો જગતની જવાળા અડકી ગઈ. એ રીતે અસહી રાસડાનો ધીંગો યુગ ત્યારે આથમી ગયો હતો.

તે ખુવારીને અને આત્મવિસ્મરણને ટાણે આપણો કવિ દેખાયો. ગાઈ તો ન જાણે પણ ગવરાવી શક્યો; જૂની રાગિણીને નવા સ્વાંગ પહેરાવ્યા; રસિકો અને રસિકાઓને ફરી નાચતાં કર્યાં.

પણ આખરે એ તો આકાશવિહારી ! ‘ધૂમકેતુ’ સમો મનસૂરી. એનાથી ધરતી ઉપર ઉતરાયું નહિ. એનાથી જગત-જ સીઓનાં હોયાં ઉકેલાયાં નહિ. એણે તો કેવળ કાવ્યનાં, ચંદ્ર

સૂરજનાં, ચાંદરડાનાં અને ઉપાસ'ધ્યાનાં જ ગીતો ગાયાં. જગત પર જે થોડાં પાંખાળાં હતાં તે જ એના રાસ-ગગનમાં પહોંચી શક્યાં, બીજાં હજારો રસતરસ્યાં રખડતાં રહ્યાં. કવિને પગલે પગલે ચાલીને જેણે જેણે રાસ ગવરાવવાની અજમાયશ કરી, તે તમામની અંદર મને એ જ મૂંઝવણુ માલૂમ પડી. રાસનાં યોગાન ધીરે ધીરે સાંકડાં જ બનતાં ગયાં. આખરે, જેમ આપણાં ગામડાં, ગામડાં મટીને શહેર બનવા લાગે ત્યારે આંગણું ઊડીને અગાશીએ જઈ ચડે, તેમ રાસડાંએ પણ રાસડા મટીને રાસ બન્યા, આંગણું છોડીને અગાશીએ ચડ્યા, તાળીઓના તાલ ત્યજીને તળલાની પાસે જઈ બેઠા અને શરણાઈનો ઝંગ છોડી ઈસિરાજ અગર હારમોનિયમની સાથે હજ્યા.

ધરતીના રાસ કરી પાછા ક્યારે ગવાશે? એવી અગોચર ઝંખના આપણા દિલમાં રહ્યા કરતી. આજે જાણે આકાશ અને ધરતી બન્નેનાં ગીતનું મિલન આપણા ઓટાદકરના રાસમાં દેખાવા લાગ્યું છે. એથી સહેજે આશા બંધાઈ જાય છે કે કદાચિત્ રાસનો નવયુગ આ કવિને હાથે જ મળવાનો નહિ હોય! એણે તો 'જનની'નાં, 'બાબી'નાં, 'નણુંદ'નાં અને 'દેવર'નાં રમરણો ગાયાં છે. 'મહિયર'ની મીઠાશ સંભારવાની સાથે સાથે "સાસુ"ની સુવાસને એ ભૂલ્યા નથી. એણે "મેાસાળ"ની મોંઘાઈઓ પણ મેલી નથી. ગુજરાતની તરુણીઓના રસનો ઈન્જરો કેવળ "વાલ્યમ"ના જ હાથમાં નથી હોતો. છતાંયે અત્યાર લગી ઘણે ભાગે તો રાસ રમનારી, એક "બહાલા"ની પાછળ જ થેલી બનતી.

ગુજરાતણોના જીવનરસમાં દેવરનણુંદનો કે બાઈભોજઈનો ફેટફેટલો હિસ્સો છે! સંસારમાં સ્ત્રીહૃદયની અંદર રનેહ પૂરનારાં પરિવાર-જનો જાણે લગભગ વિસારે પડેલાં હતાં. કવિતાના જીવન-માંથી એ બધાનું આસન ઉપડી ગયું હતું. આ જ સત્ય જગતની

૨૦૪૪૩

૭ ચીવનસાત ૪ માર્ગદર્શક ગ્રંથાલય છે

જાનસારી ખાત્રિ ૨૦૪૪

માફક, કાવ્ય-જગતમાં પણ કેમ જાણે અવિભક્ત કુટુંબની પ્રથા ભાંગી પડી હોય! બોટાદકરની નેમ તો “અમરગંગાને આભથી ઉતારવાની જ હશે! અમરગંગામાં એકલા નહાવાને માટે, “આભમાં બિડી જવાની નહિ! એટલે જ એમની ‘તરંગિણી’ને આરે આજ આખો કુટુંબ-સમુદાય ભેળો મળ્યો છે,

જૂના રાસ-યુગની રેણુ હંજુ આ કવિ છેક ખંજેરી નાખી નથી શક્યા. એની ‘સખીઓ’ મળીને ગાય છે, તેમાં પણ કેવળ અભિલાષા છે. આકાશમાં બાચકા ભરવાના એ અભિલાષો છે. ‘શું કરશું અને શું નહિ કરીએ?’ એ સમસ્યામાં પડી જનારી સહિયરો કશુંયે સ્પષ્ટ કરી શકતી નથી. પાગલ બનીને જાણે પ્રકટ કરવા તલજો છે. આખરે તો ‘ચંદા’ની, ‘રજની’ની, ‘કુંજનિકુંજો’ની કે નવી કોઈ ‘ક્યારીઓ’ની કલ્પના કરીને જ વિરમે છે. એવી જ દશા, પોતાની “જનની”ના ગુણગાન કરનારી કોઈ નાની દીકરીની થવા લાગી છે. માતાની ‘મીકાશ’ સમજાવવા માટે એને “મધુ” અને “મેહુલા”ની સરખામણી કરવી પડે છે. છતાં એ સરખામણીમાં જે સ્વાભાવિકતા છે, તેની જોડ જડવી કઠણ પડે છે. “દેવાને દૂધ એનાં દોહ્યાં” કહીને તો કવિએ કૈંક માતૃહીનેનાં હૈયાં ઉચ્ચકાવ્યાં હશે! તો યે-તો યે ‘જનની’ના રાસમાં દીકરીને કેવળ એવી ચાર કલ્પનાથી જ પતાવવું પડે છે.

‘જનની’ને જોયા પછી, આવો ‘માતૃગુજન’ને કાન માંડીએ. અહીં કવિની તુલનાશક્તિ યે તૂટી પડે છે, કલ્પના યે શરમાઈ જાય છે. અહીં તો જાણે શબ્દભર્યો કોઈ રાસ નથી; એ તો ચિત્રોની પરમ્પરા છે. પંક્તિએ પંક્તિએ કેવળ ચિત્રો ખડાં થાય છે. રઘવાથી બનેલી માતા આસ તેમ દોડતી, ચીસો પાડતી નજરે દેખાય છે. ધુમટામાં છુપાયેલું, આંસુથી ભીંજાયેલું, આણું વળીને જતી એ લાડકવાળી દીકરીનું મોં, આવા રંગ પૂરીને તો

જાણે હજી કોઈએ આલેખ્યું નથી ! કવિ પોતે જાણે યાજ્ઞ પર ખસી
જાય છે, માતાને જ ગાવા અને રોવા દે છે, કે

“દ્વંધ બધું” હજી દાંતમાં રે અને આપવાં આણું.”

એ રાસ ઉપર વધુ વિવેચન શાં ?

‘સંદેશ’ અને ‘આણું’ની અંદર કવિએ દ્વંધાળા દાંતવાળા
દીકરીનું હૈયું ઉઘાડ્યું છે. એક જ શહેરમાં પિયર અને સાસરું જેને હશે
તે બહેનને આ બે રાસની મીઠાશ નહિ જડે. રેલગાડીમાં બેસીને
મહિને મહિને માવતર દોડી આવનારી શહેરી તરુણી આ પંક્તિઓમાં
પોતાના અંતરનું આકંઠ નહિ જોઈ શકે. આ ગીત તો મારી
ગામડીઓ બહેનોનાં હૈયામાંથી જ ગરજી ઊઠે, જેણે માવતરના ધાંપા
વિયોગ ભોગવ્યા હોય, અને જેને સાસરિયાને ઘેર બે આંસુ પાડવા
જેટલી બે એકાન્ત ન જડે. માની ગોઠમાંથી તાજી ચાલી આવેલી
કન્યા તો ‘સંદેશ’ જ મોકલાવે-પણ જેમ જેમ જમણુ જાય, અને
વરસ જેવડો પહેલો માસ વીતવા આવે, તેમ તેમ દીકરી સંદેશ દેતી
બંધ પડે, પિયરમાં જનેતા ખૂરતી હશે એ કલ્પના ખૂટે, અને કંઠોર
કલ્પના આવે કે,

“.....મુજને ભૂલી માત જો”

“બાપુને અંતરથી છૂટી બેટડી.”

ત્યાં તો ‘વગડા વીંધીને વેલ્ય’ આવી, ધુધરીએ ધમધમતા
‘ઘોડલા’ આવ્યા, ‘માવડીએ આણું મોકલ્યાં,’ ‘દીકરીના અંતરની
આશા વળી’.

પિયરિયાને મળવા નક્કી રહેલી પરિણિતા પિયર પહોંચે;
સખીઓનાં અંતર એક બીજા પાસે એકાંતમાં ઊઘડે અને લગ્નની
એ ‘રૂપાળી રાત’ સાંભરે. એ રૂપાળી રાત, જે રાતે ‘આંખડી ઉજાગરે
ઘેરાતી,’ ‘સખીઓનાં ગીત ગાજતાં,’ અને સૂરજશશીની
સાક્ષીએ ‘જૂજવા પ્રાણુ’ જોડાયા હતા, ‘હાથમાં હાથ હોંચ્યો હતો,

કેવળ હોયે જ નહિ પણ ‘કાળજેય કોલ લીધા-દીધા’ હતા, ‘આંખથી આંખ મેળવી હતી.’ કવિ મૂંઝાય છે! રે, કિશોરી મૂંઝાય છે. એને માત્ર એક જ વાત કહેવી હતી કે એ રૂપાળી રાત્રિએ અમે “અભેદ લીધા.” આપણે પણ કવિની સાથે રહીને દુવા દઈએ કે,

“રહેજે અખંડ તારે આંગણે રૂપાળી રાત.”

લક્ષ્મી રાત્રિના આવા અણુગવાયલા રાસ આજે ઘોટાદકરે ગાયા, ગવરાવ્યા. નહાનાલાલ તો એની નિગૂઢ ભાષામાં એ અમર રાત્રિનાં સ્મરણો ગવરાવવા બેઠા, પણ એમના હતાશ હૈયામાં એ ગીત અરધે આવીને ભાંગી પડ્યું! “એવા એ દિવસોનાં શમણાં વહી ગયાં”. ઘોટાદકરની નવ-વધૂના તનમનાટ એમ બહેલા બહેલા તે શાના શમે? એને તો વાલ્યમનાં વેણુ-સાંભરવા લાગે. એનાથી કશુંયે દિલમાં દાખ્યું દયાય નહિ. પોતાની સહિયરની પાસે બહાલાનું વેણુ વેણુ એ કહી બતાવે.

હિન્દુ સમાજમાં દેવરભોજન ધંધલેની પ્રીત કાંઈ છાની નથી. એ સંબંધમાંથી તો ગીતની ધારા ઘૂટે. કોઈ આધુનિક કવિ એ ખીનાને અડક્યો જણાયો નથી. ભોજનના મનોભાવમાં ઊંડા ઉતરેલા કોઈ ઘોટાદકરને જ આવી પંક્તિઓ સ્ફુરે કે,

“એને નહાની શી લાડડી લાવશું,

“એના કુમળા પૂરશું કોડ રે,

“દેરીડા સખિ! મનમીઠડો!

ભોજનધંધલે હૈયે આથી ઊંચા તે ખીજ કયા કોડ ઉછળે!

દેરને ટૂંક ટૂંક લાડ લડાવતી, હાંસી કરતી, મસ્તીખોર બાબી “નણુદી”ને સંભારતાં જ ફેવી દીન બની જાય છે! ભાવ પલટી નાખે છે! ‘રાસતરંગિણી’નાં વાંચનારાં નણુદીના કોમળ સ્વભાવને ઓળખે છે? ઘડી ઘડીમાં ઓણું આવી જાય, વેણુવેણુમાં

વસમું લાગી જાય, એવી સાસરે બેઠેલી “પરદેશણ” નણદીને, બોનઈ બળેવના અવસર ઉપર રાખડી લઈને બોલાવે છે. એ આશામયી અંતરવાળી રમણીને પોતાનું આંગણું નણદ વેનાનું સૂતું લાગે છે. એ સાદ કરે છે કે,

“આવો આવોને મહિયરમીઠાં,

“તમે આવો રે મારી સાસુના શ્વાસ,

“નણદી આવોને મારે આંગણે.”

લોકોની આશિષ એને લુખી લુખી લાગે છે. એને તો નણદની ‘રસે’ બીની રૂડી રાખડી’ની રાહ છે. બાબી ફેટલી ડાહી! એ કેમ ભૂલેદ એ કહાવે છે કે,

“મારાં બાળાં બોળાં શાં બાણેનડાં,”

“ધરી અંકે રે એને લાવજો સંગ.”

જેના જર્જરિત જરાગ્રસ્ત મોં ઉપર રસના એક પણ ભાવની રેખા માલૂમ નથી પડતી, જેના દમલેલ કંઠમાં બોખરો મૂર ખખડે છે, એવા કઠોર દેખાતા બોટાદકર આ બધું ક્યા હૃદયમાંથી કાઢી કાઢીને ગવરાવી રહ્યા છે! ‘શાસતરંગિણી’ને લેખક આ ન હોય એવોઃ ઘડીભર સંશય બિટો! પણ સરજનકારે તો સૃષ્ટિ ઉપર કેવળ વિસ્મયો, કેવળ ક્રોધક્રોધો અને કેવળ નિઃશ્વાસો જ વરસાવ્યા છે. બોટાદકર પણ એક અણઉદ્દેશ્યો ક્રોધક્રોધો છે; એક ભેદ છે!

‘ભાર્ગવીજ’ના રાસ ઉપર આવતાં તો હું થંભી જાઉં છું. ‘માતૃશુંજન’ ઉપર મેં બે ચાર શબ્દો નેટલી શાહી બગાડી, પણ ‘ભાર્ગવીજ’ને તો હું એના આકાશમાં જ રહેવા દઈશ; જોયા જ કરીશ. મારા હૃદય ઉપર એનું પ્રતિબિમ્બ લઈ લઈશ. વિવેચનાના મોહમાં નહિ પડું. એ રસ તો સાક્ષરો અને કવિઓને પાગલ બનાવશે.

અને “અમર રહો એ મધઝરું મોસાળ!” સામરિયાનદ

ચીજરામાં પડેલી યુવતીને ‘મામીની મનહર મહેમાની’ સાંભરે, ‘સુખની સીમડી’ દાદીમા સાંભરે, હસીને પંપાળતાં એ દાદીમાના ‘હળવા’ હાથ પણ સાંભરે. “મહિયરથી ચે મોંઘાં, માતાનાં મહિયર” કોને ન સાંભરે?

સાસુની કહુતાઓને પણ વિસરાવી દેવાની શી આ કવિની કળા! એણે તો એ કાંટાભર્યા સંસાર-વનમાં સાસુને ફેડી ખતાવનારી કહી. “એની મોટપ કેમ મપાય?” કોઈ બહુ જ સુખીઆ સ્વરસંસારને ઉમરે કવિ બેસી આવ્યા હશે. નહિ તો એવું તે ક્યાંથી ગંવાય કે,

“સખી સાસુ તણાં સુખશાં કહું રે!”

રાસ સાંભળનાર એક વાર તો જરૂર સાસુ પ્રત્યે પ્રેમથી ઉભરાતું અંતર લઈને જ પાછું વળે! કવિએ આર્થ સંસારનું અતિ સુખમય ચિત્ર આલેખ્યું. દીકરીઓને અંતરે આવા રસ સીંચાય, એટલે સંસારની અર્ધાં કડવાશ તો ત્યાં ને ત્યાં આપોઆપ ઓછી થાય.

એક પછી એક રાસની અંદર નારી-જીવનની ક્રમાનુસાર ભૂમિકાઓ ખતાવી છે. માવતરને આંગણે કોઈ કિશોરી, ‘સખીઓને’ સાથે રાખી, નિશ્ચિંત મને રાસડા લ્યે, આંખાને છાંયડે રખડતી રખડતી જીએ બેઠેલ કાયલને એ કન્યા ‘એક જ કુહું’ કરવાનું કહે! એને ખબર છે કે જાણે “કાલ વસંત વહી જશે રે!” જીવનની વસંત કેમ જાણે બેસી ગઈ હોય ને અંતરની આમ્રધટામાં યૌવનની મંજરીઓ મહેકતી હોય!

એ અવસ્થાને દ્વારેથી ચાલી નીકળેલી કિશોરીને આપણે બરાબર નિરખ્યા કરીએ! એનાં પરણેતર, આણાં, રૂપાળી રાત, દેવર, નણંદ, સાસુ-જીવતરનાં એ સહુ વીતકોની કડવી મીઠી લહાણ લેનાર,

યૌવના ‘ભાઈબીજ’ની એક જ રાત ભાઈની સાથે વાતમાં વીતાવી ચૂકી. અંતરમાં અનેક ઓરતા હતા, પણ એકેય ન કહી શકી. ભાઈને વળાવીને ‘સારિકા પાછી પીંજરે પેઢી.’ એ છેલ્લા ઉદ્ગારમાં આપણે એને જે ત્રણ વરસની વિવાહિતા રૂપે ઓળખીએ છીએ, એના “ભીતરના ભડકા” આપણે ભાળી શકીએ છીએ. આપણાથી નિઃશ્વાસ મેલાઈ નય છે. ગૃહસંસારનાં ગુપ્ત કલ્પાંતો આપણને હતાશ કરી મેલે છે. તેટલામાં તો એ કહુ ઝવનની અંદર મીઠાશ ગાતી ગાતી ‘સરિસુંદરી’ને ‘કુંગરદાદા’ના ઓળામાંથી ચાલી આવતી આપણે જોઈ લઈએ. એ સરિતાની આત્મકથામાં આપણે આર્ય સુંદરીનાં મંથન, એણે માંડેલી વસમી મુસાફરી, માર્ગે મળેલા લૂંટારા, ઉરમાં બીગેલા સદેહો, ને આખરે એ કસાયેલી, તવાયેલી આર્ય રમણીની ટેક તપાસીએ. ‘સરિસુંદરી’નું રૂપક તો અખંડ છે; અતિ સ્વાભાવિક, છતાં સાદું છે. એવી શબ્દ-રચના સહેલ નથી.

પોયણીનાં અને વાદળીના રૂપક પણ બહુ બંધબેસતાં બનાવ્યાં. પ્રકૃતિની એ પુત્રીઓ પણ કેમ જાણે પ્રાણવંતી માનવ-પુત્રીઓ જ હોય!

પોતાની ‘તરંગિણી’ને જાણ તો આટલે સુધી લાવીને જ, કવિ વિરમી નય છે. એની સુંદરી પોતાના સ્વામી સાગરની સમીપે થંભી નય છે. ત્યાર પછી શાં શાં ગીતો અંતરમાં નહિ બિહ્યાં હોય? ‘ભાઈબીજ’માં જોતો ઉલ્લેખ થયો છે એ બધા અંતરના “ઓરતા” જાણ તો અવ્યક્ત જ રહ્યા! જાણે હજી એ રમણીને વ્યક્ત કરવાનો વખત જ ન મળ્યો! ઘોટાદકરની પાસે આવીને એક વાર હજી એ ‘તરંગિણી’ એ બધાં વીતકે કહી જવાની, ને પછી ઘોટાદકર આપણને પણ કહી ચતાવવાના. હજી તો એ રમણીના પેટમાં આશા નથી રહી. એનાં સીમંત ઉજવાશે, એના પુત્ર-જન્મની વધાર્થિઓ ગવાશે, હજી તો એ જાળકનાં હાલરડાં

હોંચોળાશે. ‘રવિબાણુ’એ ‘શિશુ’ લખીને જેમ પુત્ર-ધેલડી માતાઓને ગાવા હાલરડાં દીધાં, અને માધેલડા દીકરાને ગાવા કાલાં કાલાં કાવ્યો દીધાં, તેમ ઘોટાદકરે પણ દેવાનાં રહ્યાં છે. ગુજરાતની એ સદા આશા રહેવાની.

ભાષા સદાય ભાવોની અંદરથી આપોઆપ ઊઠે છે. આ ‘તરંગિણી’ની વાણીનાં કેટલાં કેટલાં વખાણુ કરવાં? એ વાણી સાક્ષરોની નહિ—ગામડીઅણુ માતાઓની અને બહેતોની છે. ગુજરાતી ભાષા મરીય છે, દમ વિનાની છે, એનો શબ્દકોષ કંગાલ છે; એ સર્વ તો સાક્ષરોની ફરિયાદો. ‘તરંગિણી’ની ભાષા ગુજરાતી છે કે નહિ એ તો સાક્ષરો જાણે. ગમે તે હો. પણ એ ભાષા મરીય નથી એવું આ ‘તરંગિણી’ સિદ્ધ કરે છે. વાણીનું અર્થ અગાધ લાગે છે. આપણી નવી આડમ્બરી શૈલીમાં શોધ્યા કદી ન જડે એવા શબ્દોમાં, અતિ સૂક્ષ્મ ભાવો અહીં વ્યક્ત થયેલા છે. વેણે વેણે મૂર્તિઓ ખડી થાય છે.

“પ્રાસાતુપ્રાસ પૂરો જળવાયો નથી, ‘વાતલડી’ ‘ભાભલડી’ વગેરે રચના વાપરવામાં બહુ છૂટ લેવાઈ છે.” એવો કદખાંત વિકાનો કરવાના. પણ આપણને તો ‘તરંગિણી’ એનાં પ્રચંડ વહેણમાં એટલી જુક્તિથી ઉઠાવી જાય છે કે એવી ત્રુટીઓ આપણને દેખાતી જ નથી. રસની એ કાંઈ જેવી તેવી જમાવટ ન ગણાય!

અયિ તરંગિણી! તેં તો આજ ખરે ઉનાળે કૂં કૂં રસ-તરસ્યા પ્રવાસીઓનાં પેટ ધાર્યાં! ગૃહ-સંસારનાં જળાશયોમાંથી એકે-એક ટીપું સુકાયું; ખરાખર તે વેળાએ જ તું દેખાઈ. તારે તીરે ખેસી ખેસીને કેટકેટલા આજ તને આશિષ દેશે! જે નિરક્ષર કાર્કિયાવાડણો કે ગુજરાતણોના ટેરવા પર મૂકવા એક ટીપું પણ નહોતું; તેની જીભને તો શું પણ અંતરના પડે પડને પલાળવા તું આજે આવી પહોંચી. અમારા વેરાનમાં તને આદર દમ્બએ ધીએ; કશા શિષ્ટાચાર

વિના કવિતાના આ રાજ-દરબારની અંદર બોટાદરની એ ગામડિયણ ગાયિકાને આજે ચરણ ચૂમીને સત્કારીએ છીએ.

ગામેગામની કન્યાશાળાઓમાં આ ‘તરંગિણી’ ક્યારે પહોંચી વળે, તે કન્યાઓના કંઠમાં રાસડાનાં તાન ક્યારે જગાવે! કન્યાકળવણીનાં નિરાળાં પુસ્તકો બતાવ્યાં બનવાં મુશ્કેલ છે. એ તો આપોઆપ જ કોઈ કોઈ બોટાદરના કંઠમાંથી ઝરી પડવાનાં.

આજ આર્યવર્તનો યુગ પસંદ છે; અતે યુગ પસંદ છે ત્યારે શું શું ન પસંદ? બાપાનો પસંદો તો પહેલાં જ હોય. આયક્ષાંડનાં પહેલાં બંધન ફેડનાર એની પુરાણી બાપા. આજ આપણી ગુર્જર કવિતા મુઠ્ઠીભર માનીતાઓના હાથમાંથી વધુટીને સહુ ગુર્જર સંતાનોને સાદ કરવા ચાલી છે. એક સાદ બોટાદરની આ ‘રાસતરંગિણી’; બીજો સાદ તો હવે પડે સારો.

‘સત્કાર’ની પૂરવણી

[ખીજ આવૃત્તિ માટે]

“રાસતરંગિણી”ને તો ગુજરાતે અત્યંત મમતાભરે આદરમાન આપ્યાં. એ હુલ્લાસમાંથી ચાર નવા રાસોનો ઉમળકો આપણા કવિશ્રીને આવી ગયો. એ નવી કૃતિઓને સત્કારવાનો અધિકાર હવે તો કોઈ અન્ય પ્રેમીનો હોય. પણ કવિએ એટલું પુણ્ય મારા હાથને આપવા મમતા કરી. “રાસતરંગિણી”ની આવડી લોકપ્રિયતાની સામે મને સહજ ક્ષોભ ઉપજવા છતાં હું એ પુણ્ય હાંસલ કરવા ખેંચી જાઉં છું.

‘સાસરી’ના નવા રાસમાંના પ્રત્યેક ભાવો નવા તો નથી જ. “સાસુ,” “વાલ્યમનાં વેણુ,” “સમોવડ,” ઇત્યાદિના જ પડધા છે. છતાં એ તમામ રાસોનું રહસ્ય ખેંચીને ઉપજાવેલો આ અખંડ રાસ એવા તો સ્વાભાવિક પ્રસંગનો આધાર ધરે છે કે આખી રાસમાલામાં ખૂટતું એક આખું મોતી બરાબર પરોવાઈ ગયું લાગે.

પહેલું આણું વાળીને પાછી પિયર ગયેલી દીકરીને નવા અનુભવો પૂછનાર સાહેલીઓ પણ તોખતોખો વચની જ મળે ખરી ને! કોઈ પરણેલી સહિયર પૂછે તો તેને ‘રૂપાળી રાત’નાં રહસ્યો કહેવાં પડે; પણ માખાપની સોડ જેણે છોડી ન હોય છતાં જેને જુદા પડવાનો દિવસ આધો આધો ચાલ્યો આવતો દેખાય છે, જેનું દિલ થરથરી રહ્યું છે, એવી કુંવારી બહેનપણી તો કાંઈક આવો જ અનુભવ જાણવા આવે ને! નવા લોક અને ધરતી અજાણી: નહીં ત્યાં દાદા કે નહીં માડી; ન સહિયર, ન ભાઈ-ભોળાઈ કે નહિ નાતી-મોટી મા-જણી બહેન? અરે રે! એવા સાસરીઆમાં શી રીતે ગમ્યું? એટલું બધું શાથી ગોડી ગયું કે મીઠાં સહિયર પણ વિસરાયાં? એનો જવાબ રાસડો આપે છે. આવું સુખી ચિત્ર આપણા સંસારમાંની સાચી હાલતથી ઉલટું જ છે. હિનભાગી હિન્દુ નારીને એ વધુ નિસાસા એ નખાવશે. પણ

કુમારિકાઓના હૃદયમાં આવા રસ આજથી પુરાય તો પોતાના ભાવિની વિકરાલતા એને ઘણી ઓછી થઈ જાય. આ રાસની સાચી અસર તો હિન્દુ સંસારની સામુઓ, જોડાણીઓ, નણુંદો ને પુરુષો ઉપર થશે. પારકીજણી ઘરમાં આવે ત્યારે એને ચે એક નાનું, પારવાના માળા જેવું હૃદય હોય છે, ને એ હૃદયમાં લાગણી હોય છે, એટલું કરુણ ભાત આ રાસ, સાસરિયાંને કરાવે તેવા છે.

એક વાર આણે આવીને પાછી સાસરીનાં મુખદુઃખમાં સંતારી જનારી દીકરી બહુ મૂંઝાય સારે શું કરે? બેડું લઈને પનઘટ પર પહોંચે. આડોશી પાડોશીને આંગણે ચડવાની તો એને મનાઈ થઈ હોય. ગામમાંથી કોઈ બહેનપણી એસવા આવે તો ચાડીખેર નણુંદની ચોટી ઘડી ચે આઘી ન ખસે. પણ પાણી કાંઈ ભરવા જવાની કોઈ ના પાડે? આડે પહોર ધુમટામાં ગુંગળાતી એ બાંદીનીનું ઓઠણું નદીકાંઠે તો ઊડીને અંખોડા પર જઈ પડે, એટલું ઉઘાડું માથું ક્યાં ક્યાં રખાય? એક પિયરમાં ને ખીજું પાણીશેરડે. પાછું જાણે વળવું જ નથી એવી શાંતિથી બાપડી ચોમેર કુદરતના કલોલ નિરખી રહે; અને આવે આવે મીટ માંડતાં એને શું દેખાય?

“ઓ વાદળથી ઢંઝાય, મહિયર મારાં રે,
જ્યાં અંતરને ઉડળાટ વસતાં વહાલાં રે,”

પનઘટ પર મળનારી મુક્તિ ખીજે ક્યાંયે નથી. વાંચનાર! આર્યનારીના આપઘાત તો કદી જોયા છે? અકીણ ઘોળી પીવાના આડ આના એ ક્યાંથી કાઢે? અકીણ લાવી ચે કોણ આપે અને ગળે ટૂંપો ખાવા જેટલી એકાંત ક્યાં? આજ સુધી કેટલી દુઃખી-આરીઓએ નદી અને કૂવાના ખોળા ગોત્યા હશે! આજ ઘરની ડ્રીમાં નળની ચકલી ઉઘાડીને બાલદી ભરી લેનાર નગર-નારી! પનઘટનાં ખોળાનાં મીઠાં મોત તારા ભાગ્યમાં નથી. પનઘટનું સ્થાન તો આપણા સંસારના ઈતિહાસમાં અપૂર્વ છે, અતિ મર્મવેધક છે. નદીનાં

નીર અહોરાત હિન્દુ-નારીના વીતકોની જ કથનીઓ ગાતાં ગાતાં વહે
જાય છે. વાવ ફૂવાના ઉપર પણ એ જ અક્ષરો લખાયા છે.

પરંતુ કવિએ “પનઘટ”નો એ કરુણ રસ પૂરેપૂરો નથી
ગાયો. માત્ર

“અનતોજ્યા ભવના ભાર મનથી મટશે રે,
અણુપ્રજ્યા તનના તાપ ઘેરા ઘટશે રે,
જ્યાં ઉરનાં આપોઆપ ફૂલડાં ફૂલે રે,
એ એ ઘડીની મહિયરમાણ્ય પનઘટ પૂરે રે,”

એવો સાર જ આપી દીધો છે. બાકી પનઘટ પરનો લૂખો આનંદ
જ ગાયો છે. જેટલી ખૂબીથી કવિને ‘પનઘટ’ સૂઝી ગયો, તેટલી
ખૂબી એ રાસના કલાવિધાનમાં નથી.

‘સીમન્ત’નો રાસ રચાય તે હોંશ તો મારી પોતાની જ હતી.
‘કુંવરબાઈનું મામેરું’ બહુ કરુણ છે. કારણ કે એમાં સત્ય જગતનું
realistic ચિત્ર ખડું થાય છે; પરંતુ આ રાસ તો “રાસતરંગિણી”ના
સાંગોપાંગ સૌમ્ય-રસને જ જળવી રહ્યો છે; છતાં “રાસતરંગિણી”ના
હૃદ્વાસના અંતરમાં તો કરુણતા જ દ્રવે છે. ‘સીમન્ત’નું સુખમય
ગીત જોડે જોડેથી ઉદાસીન સ્વરો કાઢી રહ્યું છે. સીમન્તના પ્રસંગમાં જ
એ છલોછલ આનંદની વચ્ચે પણ રંડી રહી છે. એ મંગળમાં
અમંગળના ઉચાટ છે.

“ધીરે-ધીરે ધારે રે ચરણ સુલોચના રે લોલ:
મોંઘા હર-માણક ના મચકાય!”

આ પંક્તિમાં એ જ ઉચાટનો આદે આદેથી આવતો ધ્વનિ
સંભળાય છે.

સીમન્તનીનું કેવું સાચું ચિત્ર માત્ર ચાર જ પંક્તિમાં કવિ
આલેખે છે!

“મનડે મધુરાં રે સોઢે સુખસોણલાં રે લોલ,
ઝીણી ઝીણી આળસ ઉપને અંગ:
ઘેનમાં ઘેરાતી રે આંખડી ઉઘાડને રે લોલ,
નેને સખિ! આજ તણો ઉછરંગ.”

✓ અને અકારી વડુ પણ જે ઘડીએ ‘વંશવધારણુ વેલ’ અને, તે ઘડીએ એને સામુલ્લ પણ કેવા શબ્દોથી લાડ લડાવે ?

“ઔરહેથી આવો રે શુણિયલ ગારાણી રે લોલ,
આવો મારી વંશવધારણુ વેલ.”

રોજ રોજ દિવસમાં દસ દસ વખત પોતાની વડુના પિયરને પીટનારી સામુ આજ સીમન્તને દહાડે શું ઉગરે છે ?

“પિયરપનોતા રે શીયળસોહામણાં રે લોલ,
આવો શીળી સાસરિયાની સેર.”

એથી થે મૃદુ ભાવ તો આ પંક્તિએ નીતરે છે:—

“કુળ વડુવારુ રે આવો તમે આજના રે લોલ,
આવો એવા કાલ્ય તણાં કંઈ માય.”

આડે દહાડે જરા ધીરી આલ્ય ચાલનારી વડુનારુને શા શબ્દો સાંભળવા પડે ? “ખાઓ છો તો થાળ ભરીને અને કામ કરતાં પગ કાંઈ ભાંગી જાય છે ?” આજ એ જ સામુના મોંમાં શું હોય ?

“ધારે ધારે ધારો રે ચરણ સુલોચના રે લોલ,”

કારણ ? સ્વાર્થ :

“મોંઘા હર-માણુ ના મચકાય !”

અને પછી તો “નેહની રાખડી” લઈને નણુંદ આવે છે, સાથે મોડીઓ ને શ્રીફળ લેતી આવે છે. વાંચનારી બહેન ! એ બન્ને વસ્તુની વિધિના ગર્ભમાં કેવો સંકેત સમાયો છે તેની ખબર તને આજ સુધી હતી ? આજ તારા ખોટાદકરભાઈએ એનો કેવો મર્મ ઉઘાડ્યો છે તે જો :

“માથડે ધરાવું રે મણિયમ મોડિયો રે લોલ,

ઝીલો એવા જનની-ભાવના ભાર,

શ્રીફળ સહુણી રે ! ખોળે ધરું ખાંતથી રે લોલ,

દેલો એવા અમને ફાલ રસાળ.”

સ્ત્રી હૃદયને આટલી, સુગમ્ય બની શકે તેવી રીતે આ વાત આજ સુધી કોઈ અન્ય આધુનિક કવિએ મૂકી છે ખરી ?

આ રાસ તો “માતૃગુંજન” અને “ભાઈબીજ”ની સાથે આસન લે તેવો રચાઈ ગયો. સ્ત્રીના ભાવો અને ભાષા બન્નેનો આવો મીઠો સુયોગ સાધનાર ખોટાદ્ધકર જાણે કે સાત સાત સ્ત્રી-જન્મો પૂરા કરીને પહેલવહેલા જ પુરુષ-અવતારમાં ચાલ્યા આવતા હોય ને!

‘સીમન્ત’ પછી શું હોય? ‘વાત્સલ્ય’!

આખા જગત ઉપરની મમતા સંકલ્પાઈ જઈને એક જ જીવ ઉપર ઢળી પડે. અને એ ભાવનું જોર બતાવવા માટે કવિએ પણ “રાસતરંગિણી”ના વાતાવરણને અનુકૂળ બને તેવો પ્રસંગ ગોત્યો છે. અજવાળી રાતનો રાસ થરાથર જમ્યો છે.

આખી સૃષ્ટિ એ રાસડો સાંભળતી સાંભળતી થંભી છે. ભાન ભુલાયાં છે. એમાં તાલ તૂટ્યો. એક જણી ભાગી. સહુ ચોંક્યાં. રંગ વીંખાયો. શા માટે? સાસુએ બોલાવી? ના! રમતાં રીસ ચડી? ના! ફૂદડી ફરતાં ફેર ચડ્યા? ના! ત્યારે?

“પોઢયા પારણે રે, આવ્યાં બાળકુંવર દે’ ચાદ”

બસ? આટલી નાદાની? વાત્સલ્ય એટલે જ નાદાની.

એક વરસની અંદર કવિએ લોક-હૃદયમાં પેસવાનો માર્ગ ઠીક પહેળો કરી લીધો છે. નારીના હૈયાની ખૂબ નજીકમાં જવાયું છે. “રાસતરંગિણી”નાં બિલોરી પાણીમાં ચારે તરંગોનો ખળકો જરાય ડોળાણુ ઉપજાવ્યા વિના નવાં નિર્મળાં નીરનો ઉમેરો કરે છે.

“સૌરાષ્ટ્ર” કાર્યાલય,
રાણપુર
આપાદ શુદ્ધ બીજ -
સન ૧૯૨૫

ઝવેરચંદ મેઘાણી

રાસ

(શંકરાભરણ)

આજ અલખેલડી, વિમળ રસવેલડી,
સકળ સાહેલડી રાસ ખેલે;
ગગન ગર્જવતી, પ્રણય પ્રકટાવતી,
પ્રમદ વર્ષાવતી વિશ્વ રેલે. આજ૦

અજબ અવરોહુ આરોહુ સંભ્રમભરી,
કેમવિવશ ધરણિતલ ચરણુ ધરતી;

તાલકૃતલાલિમાલસિતકરતલવતી,
કુકુભરિ લગ્ય આહ્વાદ ભરતી. આજ૦

ગાનરસલીન લવભાન ભૂલી જતી,
સહજ ભૂલાવતી શ્રવણસંગે;

નવલ રસનિર્ઝરે જગત નહુવરાવતી,
સ્નાતિ શ્રમશીકરથી આપ અંગે. આજ૦

પુણ્ય પ્રણયે ભર્યાં અવનવાં કવન કૈં,
અંતરે અમિત બલથી ઉછળતાં;

કૈંક કંઠે, કંઈ હૃદયમાં રહી જતાં,
લાગ્યભર વદન વસી લવન ભરતાં. આજ૦

મધુર 'મહિયર'તાણાં મિષ્ટ 'માડી'તાણાં,
રસિક 'વાલ્યમ' તાણાં સ્મરણુ છૂટે;

અંગ રોમાચ ને કંઠ રુન્ધન કરે,
નયનમાં નીર પણ એક પૂરે. આજ૦

મન્દગતિ મલપતો, સ્વર સુભગ ઝીલતો,
અનિલ ઘર-ઘર જતો ગાન ગાતો;

પ્રાણુયપીયૂષથી પિંડ પરિપોષતો,
 પ્રતિ હૃદય પુણ્યરસ સહજ પાતો. આજ૦
 મલિન શેવાલના સહજ અપસરણથી,
 સ્વચ્છ સોહંત સરસી સમાણું;
 ચલિતકરભંગ દગમીનતરલિત થતું,
 મધુર મંડળ મન્યુ લાવખીનું. આજ૦
 દૂરતર બાલરોદનશ્રવણસંભ્રમા,
 સકળ સહિયર તણા સંગ છોડી;
 લબ્ય વાત્સલ્યભરી અજબ ઉહ્યનથી,
 અપલગતિ ધર જતી કોઈ દોડી. આજ૦
 હૃદયપીયૂષરસપાનથી પોષતી,
 શયિત સુતવદન પર દષ્ટિ દેતી;
 આવી ઉતાવળી, શીઘ્ર સખીમાં મળી,
 સ્વર તુરત મધ્યથી ઝીલી લેતી. આજ૦
 પુરુષપદરવ તણી સ્વદંપ શંકા થતાં,
 સ્વરહૃદયઅગસંકોચ કરતી;
 એક પળમાંય સ્વર સકળ પલટાવતી,
 ગુંજતી નવલ ઉર ભાવ ભરતી. આજ૦
 શ્રમભરી સુન્દરી કર થકી કર ગ્રહી,
 બેસતી કંક વિશ્રામ લેતી;
 કંક અનુદિત નવલ ગીતગુંજન વડે,
 અજબ અન્યોન્ય રસદાન દેતી. આજ૦
 સ્મરણવિસ્મરણહિંદોલ પર હિંચતી,
 કોટિ અવધાનસંવ્યગ્ર થાતી;
 વિશ્વવિષપાનમૃતહૃદયસંભ્રવની,
 આર્થ કુલદેવીઓ ગીત ગાતી. આજ૦

સખીઓને

(જે કોઈ અંખીકાજી માતને આરાધશે તે લોલ : એ ઢાળ)

સખિ ! આવોને આજ મારે આંગણે રે લોલ,
હું તો પૂછશ પ્રેમભરી પાંપણે રે લોલ.

સખિ ! આવો તો રાસરંગ ખેલશું રે લોલ,
સૂના ઉરમાં સોહાગ કૈંક સિંચશું રે લોલ.

સૂના મંદિરને ગાનથી ગજવશું રે લોલ,
સૂના જગમાં આનંદ ઉછળાવશું રે લોલ.

શીળી ચંદાનાં શીત ઝરણુ ઝીલશું રે લોલ,
એના અમૃતથી નહાઈશું--નહવાડશું રે લોલ.

તપ્યા તરણિનો તાપ ખધો ટાળશું રે લોલ,
રૂઝાં રજની—રાણીનાં હૃદય રંગશું રે લોલ.

પુણ્ય પડધા તે પ્રેમ તણા પાડશું રે લોલ,
મોળા મનના અખોલડા મટાડશું રે લોલ.

ભર્યા લવના અનેક લેદ લાંગશું રે લોલ,
કેંક વીત્યાં વિયોગનાં વિસારશું રે લોલ.

સખિ ! આવો વસન્ત ફેરી વાડીએ રે લોલ,
મધુમંડપ નિકુંજ—કુંજ માંડીએ રે લોલ.

ઘડાલણીની વસન્તને વધાવીએ રે લોલ,
મીઠી કોયલના કાનને જગાડીએ રે લોલ.

નવી ક્યારીમાં રોપ નવા રોપીએ રે લોલ,
એને આછાં તે નીરથી ઉછેરીએ રે લોલ.

કેંક અણુખીલી પાંખડી ખિલાવીએ રે લોલ,
વિશ્વપન્થે સુગન્ધ પુષ્પ વેરીએ રે લોલ.

અમરગંગાને આલથી ઉતારીએ રે લોલ
અમરવેલિની છાંય બધે છાઈએ રે લોલ.

અમરગંગાને આલથી ઉતારીએ રે લોલ
કોયલ બહેની

('શે'રનો સુખો ક્યારે આવશે રે: એ ઢાળ)

વાગે વધાઈ વાસન્તની રે,

ફૂલડે ભડે એની ફેર રે, કોયલ બહેની !

એક 'કુહૂ' કર આજનું રે—

મોરી લતા કંઈ માંડવે રે,

મીઠો આંખલિયાનો મ્હોર રે, કોયલ બહેની ! એકં

વન વન વેણુ વિહંગનાં રે,

ઘર ઘર ગાજતાં ગાન રે, કોયલ બહેની ! એકં

સૂનાં લાગે સહુ એ સખિ ! રે,

પંચમ વિણુ નહિ પ્રાણુ રે, કોયલ બહેની ! એકં

આજ કળી ઉઘડી રહે રે,

ઉઘડે અણખોલ ઉર રે, કોયલ બહેની ! એકં

અંતર એમ ઉઘાડજે રે,

સંતાડયા છેડજે સૂર રે, કોયલ બહેની ! એકં

આજ રહે કયમ રૂસણાં રે,

આજ થવાં શાં ઉદાસ રે, કોયલ બહેની ! એકં

ઊભી સખી આવી આંગણે રે,

પ્રેમનો કરજે પ્રકાશ રે, કોયલ બહેની ! એકં

કાલ્ય વસન્ત વહી જશે રે,

આલમાં ઊડશે આગ રે, કોયલ બહેની એકં

આવશે મેઘ અષાઠનો રે,

વીજળી પામશે વાજ રે, કોયલ બહેની ! એકં

દાદુરનાદ ડરાવશે રે,

ઝિલ્લી તણા અણકાર રે, કોયલ બહેની ! એકં

માન ત્યારે મન રાખજે રે,
 અવર તણે અધિકાર રે, કાચલ બહેની ! એક૦
 આજ રાણી તું તો રાગની રે,
 સૌરભનો શણુગાર રે, કાચલ બહેની ! એક૦
 વેદન્યા તું વસન્તની રે,
 ધીમી સુધા કેરી ધાર રે, કાચલ બહેની !
 એક ' કુહૂ ' કર આજતું રે.

જનની

(મહિડાંનાં દાણ અમે નહિ દઈએ રે લોલ—એ દાળ)

મીઠા મધુ ને મીઠા મેહુલા રે લોલ,
 એથી મીઠી તે મોરી માત રે.
 જનનીની જોડ સળી ! નહિ જડે રે લોલ.

પ્રભુના એ પ્રેમતણી પૂતળી રે લોલ.
 જગથી જુદેરી એની જાત રે. જનનીની૦

અમીની ભરેલ એની આંખડી રે લોલ,
 વહાલનાં ભરેલાં એનાં વેણુ રે. જનનીની૦

હાથ ગૂંથેલ એના હીરના રે લોલ.
 હેયું હેમંત કેરી હેલ રે. જનનીની૦

દેવોને દૂધ એનાં દોહવાં રે લોલ,
 શશીએ સિંચેલ એની સોડય રે. જનનીની૦

જગનો આધાર એની આંગળી રે લોલ,
 કાળજમાં કૈંક લય્યા કોડ રે. જનનીનીં
 ચિત્તકું ચડેલ એનું ચાકડે રે લોલ,
 પળના બાંધેલ એના પ્રાણ રે. જનનીનીં
 મૂંગી આશિશ ઉરે મલકતી રે લોલ,
 લેતાં ખૂટે ન એની લહાણ રે. જનનીનીં
 ધરંતી માતા ચે હશે ધ્રુજતી રે લોલ,
 અચળા અચૂક એક માય રે. જનનીનીં
 ગંગાનાં નીર તો વધે ઘટે રે લોલ,
 સરખો એ પ્રેમનો પ્રવાહ રે. જનનીનીં
 વરસે ઘડીક વ્યોમવાદળી રે લોલ,
 માડીનો મેઘ બારે માસ રે. જનનીનીં
 ચળતી ચંદાની દીસે ચાંદની રે લોલ,
 એનો નહિ આથમે ઉભસરે.
 જનનીની જોડ સખિ ! નહિ જડે રે લોલ.

ભાભી

(મહિડાંનાં દાણુ અમે નહિ દહ'એ રે લોલ—એ દાળ)

ટહૂંકે વસન્તકુંજ કોકિલા રે લોલ,
 ઘરમાં ભાભીનાં એવાં ગીત રે.
 ભાભીના ભાવ મને ભીંજવે રે લોલ,

વીરા મારાની મધુર મોરલી રે લોલ,
 નવલા એ રાગ વહે નિત્ય રે. લાલીનાં
 છોડી પિયરની એણે પાલખી રે લોલ, ૨-૧ ૧૫
 મૂકી માયાભરી ~~માત~~ માત રે. લાલીનાં
 બહાલાનો સંગ કર્યો વેગળો રે લોલ,
 મારા એ બન્ધવાને માટ રે. લાલીનાં
 સહિયરનો! સાથ ત્યજ્યો સામટો રે લોલ,
 દાદાનો દૂર કર્યો દેશ રે. લાલીનાં
 ખાંતનાં ભરેલ ત્યજ્યાં, બેલણું રે લોલ,
 છોડ્યો બાળાપણુ વેશ રે. લાલીનાં
 સાધી શકે ન અમરસુન્દરી રે લોલ,
 એવો અમોલ એનો ત્યાગ રે. લાલીનાં
 શાં શાં તે મૂલ એનાં આંકીએ રે લોલ,
 શાં શાં સમર્પિયે સોહાગ રે. લાલીનાં
 એને માડીનો સોહે મોડિયો રે લોલ,
 રુડાં દાદાજીનાં રાજ રે. લાલીનાં
 વહાલ અખંડ મારા વીરવું રે લોલ,
 લાખ ટકાની કુળલાજ રે. લાલીનાં
 એને મંદિર, એને માળિયાં રે લોલ,
 સોળે સબવું શણગાર રે. લાલીનાં

એને તે કોપતણી ડૂંચીઓ રે લોલ,
હીરા ને મોતીઓ હજાર રે. લાલીનાં

એ તો અમારી અન્નપૂરણા રે લોલ,
વીરાના વંશ ફેરી વેલ્ય રે. લાલીનાં

હસતી ઉધા એ અમ આલની રે લોલ,
રઠિયાળી રંગડાની રેલ રે. લાલીનાં

માડીજાયો તે મધુર મોરલો રે લોલ,
લાલી ઢળકતી શી ઢેલ રે. લાલીનાં

વીરો મહેરામણ મીઠડો રે લોલ,
શીળી સરિતની એ સેર રે. લાલીનાં

અળકો સદાય એનો ચાંદલો રે લોલ,
જીવો એ જુગ-જુગ જોડ રે. લાલીનાં

હૈયાં એ હેતલયાં હીંચળે રે લોલ,
પૂરો પ્રભુજી એના કોડ રે. લાલીનાં

રાજવણ

(અંજનીના જાયા હનુમાન રે! સમરું બજરંગી—એ ઢાળ)

સખિ! ધીરે-ધીરે પગ ધાર રે, રાજવણ રંગલીની!
ઘડી ઘેરાતી આંખડી ઉઘાડ રે, રાજવણ રંગલીની!

નવા જગની આ વાટડી નિહાળ રે, રાજવણુ રંગભીની !
હસે હૈયાનાં હેત જો ! હજાર રે, રાજવણુ રંગભીની !

મધુર-મધુર મુખ મરકતો, જિભો ઉર આધાર;
કરમાં કર દંધ કોડથી

એની શીળી શી છાંયડીમાં ચાલ રે, રાજવણુ રંગભીની !

સખિ ! ધીરે-ધીરે પગ ધાર રે, રાજવણુ રંગભીની !

ઘડી ઘેરાતી આંખડી ઉઘાડ રે, રાજવણુ રંગભીની !

નવા જગની આ વાટડી નિહાળ રે, રાજવણુ રંગભીની !

હસે હૈયાનાં હેત જો ! હજાર રે, રાજવણુ રંગભીની !

પ્રિયજન પ્રેમંભર્યાં કરે સુખશીળો સત્કાર,

આતુર ઉર ઉછળી રહે

તને જિંથો દેવા અધિકાર રે, રાજવણુ રંગભીની !

સખિ ! ધીરે-ધીરે પગ ધાર રે, રાજવણુ રંગભીની !

ઘડી ઘેરાતી આંખડી ઉઘાડ રાજવણુ રંગભીની !

નવા જગની આ વાટડી નિહાળ રે, રાજવણુ રંગભીની !

હસે હૈયાનાં હેત જો ! હજાર રે, રાજવણુ રંગભીની !

કોમળ કૈં કુસુમો ખરે, વિધિનું વરસે વહાલ,

અમીઝરણું જગનાં ઝરે,

એનો અંતરમાં ઝીલજે ઉછાળ રે, રાજવણુ રંગભીની !

સખિ ! ધીરે-ધીરે પગ ધાર રે, રાજવણુ રંગભીની !

ઘડી ઘેરાતી આંખડી ઉઘાડ રે, રાજવણુ રંગભીની !

તવા જગની આ વાટડી નિહાળ રે, રાજવણુ રંગભીની !
હસે હૈયાનાં હેત જો ! હબાર રે, રાજવણુ રંગભીની !
પુણ્યલયાં પરિણામ એ, સુરપુરનો સંચાર,
પ્રભુનો પંથ પવિત્ર એ,
એનો ઉચો આદેશ એ ઉદાર રે, રાજવણુ રંગભીની !
સખિ ! ધીરે ધીરે પગ ધાર રે, રાજવણુ રંગભીની !
ઘડી ઘેરાતી આંખડી ઉઘાડ રે, રાજવણુ રંગભીની !
તવા જગની આ વાટડી નિહાળ રે, રાજવણુ રંગભીની !
હસે હૈયાનાં હેત જો ! હબાર રે, રાજવણુ રંગભીની !

માતૃગુંજન ✓

(લક્ષ્મણ ! લક્ષ્મણ ! બન્ધવા રે ! વેરી કાણે રે લખિયા ?
—એ દાળ)

આછાં નીરે ઉછળી રહી રે પેલી વાહિની વાધે,
આંસુભરી અલખેલડી રે આજ સાસરી સાધે;
વહાલા અનેક વળામણે રે એક અંતર કાટે,
જેઠ તપી રહ્યો જગતમાં રે એને શ્રાવણુ આંખે.
આજ મરી જતી માવડી રે એને કાળજે કાણાં,
દૂધ લયું હજી દાંતમાં રે એને આપવાં આણાં;
ઢોલીડા ! ઢોલ ઢબૂકતો રે ઘડી રોકજે તારો,
ઘાવ ઊંડા ઘટમાં પડે રે નથી વેઠવા વારો.
ઘમ ઘમ ગાજતી ગોંદરે રે આવી વેલડી ઊભી,
રોટી શકે નહિ રાંકડી રે જતી મહિયરમોંઘી;

ધોરી ! ધીરે તમે ચાલજો રે મારું કૂલ ન ફરકે,
ભીડી જશે પણ એકમાં રે એનું કાળજી ધડકે.

સાસરવાટ શિલાભરી રે એને છેક અજાણી,
કયાંય શીળી નથી છાંયડી રે નથી પન્થમાં પાણી;
લાજભરી મારી લાડકી રે એને મોઢડે તાળાં,
કોણ પળે પણ પૂછશે રે હુઃખ ભેઠ દયાળાં.

આજ તપે કયમ આવડો રે કે'ને સૂરજ શાણાં ?
ખાલી ઉરે ખમશે નહિ રે તીણા નહોર એ તારા;
આગ ભલે મુજ અંતરે રે વરસાવજે વીરા !
ભૂધનો પન્થ તો જાળવી રે રથ ખેડજે રૂડા.

ઊડતી વાટે વસુમતી ! રે તારી રોકજે રેણુ,
કમળ કળી થકી કેમળું રે ખડેની ! અંગ છે એનું;
ઉંચા નીચા તારા અંગને રે સખિ ! દેને શમાવી,
જાત કંઠણુ, એને ભેઠને રે ઘડી કરજે સુંવાળી.

વન-વન વીંઝતા વાયરા રે એને સાચવી વાળે,
વીર સમા એ વર્ણાવિયા રે ! વાટે ઠાવકા થાળે;
ધામ વળે એને ધુમટે રે ઝીણા વીંઝણા દેજે.
પાલવડાને પલાળતાં રે લૂછી આંસુડાં લેજે.

વહાલભરી વનદેવીઓ રે ! ભંડા આદર દેજે,
જતન કરી એના જીવનું રે મીઠાં મીઠડાં લેજે;
ઝૂકી રહ્યાં પંથ ગાડવાં રે દેજે સોરમ છાયા,
એક ઘડી એને કારણે રે મન રાખજો માયા.

વાટનાં વીર વિહંગડાં રે । એની સોખતે ર'જો,
ગીત નવાં-નવાં ગાઈને રે ઊંડી ધીરજ દેજો;
હૈયાંસૂની હુણકી જતી રે એને રાખજો રાજી,
મેં તો ત્યજી હવે હાથથી રે હતી જાળવી આજી.

દીકરી વ્યોમની વાદળી રે દેવલોકની દેવી,
જોઈ-ન જોઈ વહી જતી રે વનપંખાણી જેવી;
આજ માડી તણે આંગણે રે રૂડા રાસડા લેતી,
કાલ્ય અગોચર લોભમાં રે ડગ ધૂજતાં દેતી.

{ સાચર સાચલ સાસરું રે એનાં નીર તો ઊંડાં,
દોડી-દોડી કરે ડોકિયાં રે મહિં જળચર ભૂંડાં;
મીઠા તળાવની માછલી રે પાણી એ ક્યમ પીશે ?
ઘેરા એના ઘુઘવાટથી રે મારી ખાળકી ખીશે.
જાય અહો ! વહી વેલડી રે બહીલી માત વિમાસે,
સૂતું થયું જગ સામટું રે ભૂમિ ડાલતી લાસે;
ઊનો અનિલ આ એકલો રે વહે ધૂસકાં ધીરે,
હાય ! હણાયલી માતને રે ચડી અંતર ચીરે.

સુન્દરી શીળે ભરી રે

[સ્નેહધામ સૂનાં સૂનાં રે-ઢાળ]

શીળાં સરોવર ઝીલવાં

સખિ ! શીળો મનોહર મેઘ રે.

સુન્દરી શીળે ભરી રે.

- શીળાં શશીમુખ શેરડાં,
એવાં શીળાં તારલિયાનાં તેજ રે. સુન્દરી૦
- શીળી ઉષા અલખેલડી,
સખિ ! શીળી સોહાગણુ સાંજ રે. સુન્દરી૦
- શીળાં પ્રભુજનાં પેખણાં
સખિ ! શીળા તે શારદ રાસ રે. સુન્દરી૦
- શીળા દાદાજીની હલીઓ,
શીળા મીઠે મન માય રે. સુન્દરી૦
- શીળાં વીરાજનાં વેણુલાં,
એવા શીળા ભાલી કેરા ભાવ રે. સુન્દરી૦
- શીજીં ખીયર શીળા સાસરી,
કાંઈ શીજો સમોવડ સાથ રે. સુન્દરી૦
- શીળાં સાસુ સસરા સદા,
સખિ ! શીળા વાલ્યમની વાત રે. સુન્દરી૦
- શીળા નણુંદ ઉર નાગરી,
કાંઈ શીજો તે, હૃદયમલ દે'ર રે. સુન્દરી૦
- શીળા સાહેલી સંગની,
એવી શીળી સંસારની સેર રે. સુન્દરી૦
- શીળા ગોરાંદેની ગોઠડી,
એનો શીજો કોડાયલ કન્થ રે. સુન્દરી૦

શીળી પ્રીતમની પ્રીતડી,
 એવા શીળા પ્રભુજના પન્થ રે. સુન્દરી૦
 શીળી વામા વિનયે ભરી,
 એની શીળી લાખેણી લાજ રે. સુન્દરી૦
 શીળી શિયળ ઢેરી છાંયડી,
 સખિ! શીળાં રમણનાં રાજ રે.

સુન્દરી શીળે ભરી રે.

સુન્દરી શીળે ભરી રે.

સન્દેશ

(સ્તેહધામ સૂનાં સૂનાં રે—એ ઢાળ)

ભાંચાં આકાશનાં આંગણાં,
 સખિ! નીચા તે મેઘલ મહેલ રે.
 આંખડી આંસુભરી રે.

ભાંચે ચન્દા ચળકી રહી,
 કાંઈ નીચાં ઢળે એનાં નેણ રે. આંખડી૦

ભાંચે ઉરે હું એકલી,
 વહે નીચાં નેણાં નીર રે. આંખડી૦

લિંબે હૈયાનો હીરલો,
 મારાં લિંબય નવરંગ ચીર રે. આંખડી૦

ચન્દા ! ચટકતી ચાલતાં,
 જરી સુણજે વિજેગની વાત રે. આંખડી૦

એક સન્દેશડો આપને,
 મારી જૂરી મરે જ્યાં માત રે. આંખડી૦
 “શાં શાં એંધાણે ઓળખું ?
 “કઈ જૂરી મરે છે માય રે !” આંખડી૦
 રોતાં આંખડડી રાતડી,
 એતું હેતું હિંચોળા ખાય રે. આંખડી૦
 ધૂમી રહે ઘરઘેલડી,
 એને કામ સૂળે નહિ કાંચ રે. આંખડી૦
 કાગ ઉડાડતી આંગણે,
 એ તો દોડી—દોડી ડાકાય રે. આંખડી૦
 ગાય વળાવતી ગોંદરે,
 એની એક દિશામાં આંખ રે. આંખડી૦
 પન્થી—પન્થીને પૂછતી .
 એનો એકલડો અલિલાખ રે. આંખડી૦
 એ રે. એંધાણે ઓળખી,
 સખિ ! કહેજે કુશળનાં કે'ણુ રે. આંખડી૦
 આજ નાખ્યું મેં એટલું,
 તને વહાલી ગણીને વેણુ રે.
 આંખડી આંસુભરી રે.

આણું

(હો રંગરસિયા! ક્યાં રમી આવ્યા રાસ ને—એ ઢાળ)

આવી-આવી વગડાં^૧ વીંધી વેલ્ય ને,
 દુધરીએ ઘમઘમતા આવ્યા ઘોડલા;
 આજ ફળી અંતરની એકલ આશ ને,
 મીઠડલી માવડીએ આણું મોકલ્યાં.
 મેં જાણ્યું જે ભૂલી મુજને માત ને,
 બાપુને અંતરથી છૂટી બેટડી;
 લાલલડીના ઉરનો ભાળી ભાવ ને,
 બાન્ધવડે વિસારી એની બહેનડી.
 શેરડીએ વીરાનો શીજો સાદ ને,
 શીજા એને ઉર શોભે સન્દેશડા;
 મીઠાં—મીઠાં મહિયર ટેરાં માન ને,
 મહિયરના મારગડા મનને મીઠડા.
 સાસુજી ! આપોને અમને શીખ ને,
 ભાવભર્યાં એ' ભાંડરડાંને ભેટવાં;
 નેશું-નેશું વહાલેરી વનવાટ ને,
 નેશું રે ! મહિયરનાં જૂનાં ઝાડવાં.
 નેશું-નેશું દાદાનો દરબાર ને,
 ડાળજડે રમતા એ ગઢના કાંગરા;
 વીરાજીના રઢિયાળા રણવાસ ને,
 ખેલણમાં ખૂંદેલાં એનાં આંગણાં.

મીઠો વરસે માવલડીનો મેહ જો,
 નહાશું એનાં ઝરમર ઝરતાં નીરમાં;
 ત્યજશું ભંડો અંતરનો પરિતાપ જો,
 શીતળતાની ભરથું હેલ શરીરમાં.
 સામે મળશે સાહેલીનો સાથ જો,
 આંખડલીનાં આંસુ આદર આપતાં;
 વાતલડીનો વધતો વેગ વિશાળ જો,
 મીઠા કેંક મનોરથ મનમાં મહાવ્રતા.
 વસમી લાગે લવની લાંબી વાટ જો,
 મહિયરને મારગડે શીળી છાંયડી;
 પળ-પળ પીવાં કેંક જગતનાં ઝેર જો,
 માડીના કરમાંય સજીવન સોગડી.

સાસરી

(ઉગમણી ધરતીના કોરા કાગળ આવ્યા રે—એ ઢાળ)

ભંચી આંખલિયાની કાળીઓ કાલે રે,
 માંહિ બેઠી બાળી કોયલ બોલે રે,
 આવ્યાં સખિ એવાં સાસરી સેવી રે,
 કહોને સોહાગણુ! સાસરી કેવી રે?
 નવલા જગત કેરી શી શી નવાઈ રે?
 કહોને એની કળ-કૂચીઓ કાંઈ રે,

કેવાં સાસુ, કેવાં નંણુદ-જેઠાણી રે ?
કેવી પાડોશણુ ને પિતરાણી રે ?

લોક નવા, નવી ધરતી અજાણી રે,
કંચન કરી બહેનડી ! પ્રીત બંધાણી રે ?
ત્યાં નહિ દાદા ને ત્યાં નહિ માડી રે,
ત્યાં નહિ એકે સહિયર સમાણી રે.

ત્યાં નહિ બીનલો ભાઈ—ભોજાઈ રે.
નાની—મોટી નહિ માડીની બાઈ રે;
કોણ આંખડલીનાં આંસુડાં લો'તું રે ?
કોણ લખી-લખી મોઢડાં જોતું રે ?

વીતક વાતડી ક્યાં જઈ કરતાં રે ?
દાઝ્યાં દિલ સખિ ! ક્યાં જઈ ઠરતાં રે ?
શે મિથે વીસર્યાં મહિયર મીઠાં રે ?
દીઠલાં કેમ કર્યાં અણુદીઠાં રે ?

દાદાએ દીધી ને માડીએ માની રે !
એ સુખસોહલી સાસરી શાણી રે !
માડી સમાં ત્યાં તો સાસુ સલુણાં રે,
આપે—આપે તોયે થાય ન ઊણાં રે,

‘વહુ’ કેરે વેણુત્રે સાદ સૂકાતા રે,
ઉરભરી અમૃત પળ—પળ પાતાં રે;
જોડ જેઠાણીની માજણી જેવી રે,
ઓછી—ઓછી થતી નણુદલ એવી રે.

પ્રીતમની જાણે પ્રીત પુરાણી રે,
વહાલલરી એની મીઠડી વાણી રે;
એજ આંખડલીનાં આંસુડાં લો'તાં રે,
એજ લળી—લળી મોઢડાં જોતાં રે.

નવલું જગત નવા હેતથી હરખે રે,
મીઠી આશિષોના મેહુલા વરસે રે;
ઉંચી આશા કેરી ડાળીઓ ડાલે રે,
ત્યાં સખિ ! વાલ્યમ હૈયાં હિચોળે રે.

તો ય ન મહિયર મનથી વધૂટે રે,
એક ઘડી એનો તાર ન તૂટે રે;
સૂતાં સેજલડીમાં સોણલાં આવે રે,
લીંજવે આંખ ને તનડાં તથાવે રે.

રૂપાળી રાત

(જિભા રહો તો કહું વાતડી વિહારીલાલ !—એ ઢાળ)

રસની એ રેલ સખિ ! સાંભરે રૂપાળી રાત,
ઘેરાતી આંખડી ઉન્નગરે રૂપાળી રાત.

સખીઓનાં ગીતલરી ગાજતી રૂપાળી રાત,
દેવોનાં હુંહુલિ વગાડતી રૂપાળી રાત.

મનનો માનેલ મળ્યો મોરલો રૂપાળી રાત,
અમકયો એ ચિત્ત કેરો આંદલો રૂપાળી રાત.

હાથે તે હાથ રહ્યો હીંચતો રૂપાળી રાત,
ઉરમો ઉમંગ-સુધા સીંચતો રૂપાળી રાત.

આછાં કૌમારવત ઊજવ્યાં રૂપાળી રાત,
જોડયા એ પ્રાણ હતા જૂજવા રૂપાળી રાત.

વાગી એ વહાલકેરી વાંસળી રૂપાળી રાત,
અંતરનાં ગાન રહ્યાં ઊછળો રૂપાળી રાત.

લીધા-દીધા તે કોલ કાળજે રૂપાળી રાત,
પ્રભુએ કહ્યું 'સદૈવ પાળજે' રૂપાળી રાત.

આંખથી લગીર આંખ મેળવી રૂપાળી રાત,
પાંખથી લગીર પાંખ ભેરવી રૂપાળી રાત.

સૂરજ શશીને કર્યા સાખિયા રૂપાળી રાત,
ભાવિના ભેદ કંઠ ભાખિયા રૂપાળી રાત,

જોગા ને સિન્ધુકેરી સંગતિ રૂપાળી રાત, ^{સંગતિ}
અંજોવા અભેદ રચ્યા આજથી રૂપાળી રાત.

પલટી એ પ્રેમતાણી પૂંજીએ રૂપાળી રાત,
પલટાવી કાળજાંની કૂંચીએ રૂપાળી રાત.

આશાનાં દ્વાર નવલ ઊઘડ્યાં રૂપાળી રાત,
પળમાં પ્રકાશ પડયા પ્રેમના રૂપાળી રાત.

શીળા સંસારતણી શેરીએ રૂપાળી રાત,
દીધો પ્રવેશ ચડી ચોરીએ રૂપાળી રાત.

પગલે પગલે પ્રીત પાથરી રૂપાળા રાત,
 સુમને વધાવી શીળા સાસરી રૂપાળા રાત.
 મોંઘી આશિષ પિતામાતની રૂપાળા રાત,
 ઝીલી અઘોલ સખી સાચની રૂપાળા રાત.
 રસની એ રેલ સદા સાંભરે રૂપાળા રાત,
 રહેને અખંડ મારે આંગણે રૂપાળા રાત.

વાદ્યમનાં વેણુ

(મારી માને કે'ને તે આણું મોકલે રે—એ ઢાળ)

ગાળે વડલો વિહંગતણા ગાનથી રે,
 માંહે ટહુકે કળાયલ મોર,
 મને વહાલાં વાદ્યમણનાં વેણુલાં રે;
 એવો ઉરને આનન્દ એક બે'લડે રે
 એ તો લાગે કાળજડાની કેાર. મને૦
 એને અમૃત તો એક-એક અંશરે રે,
 સખિ ! શીળા-શીળા એના સૂર. મને૦
 રામે—રામે રૂડો રસ રાજતો રે,
 અડે હૈયામાં પ્રેમતણું પૂર. મને૦
 જાણે વરસે કેા મન્દ મન્દ મેહુલો રે,
 સરે આછી સલીલકેરી સેર. મને૦

જાણે ફૂલડાં ઝરે કોઈ ફેરતાં રે,
 લળી આવે સાગરતણી લહેર. મને
 દીસે જાહુ જરૂર એની જીભમાં રે,
 હું તો ભૂલી ગઈ તનભાન. મને
 રહે મનને નચાવી એની મોરલી રે,
 મારા ઉરનો કોડીલો એ કા'ન. મને
 ભલે વરસે અંગાર કોઈ આલથી રે,
 ભલે ઠરવતથી કાળબું કપાય. મને
 રહે રસની સરિત ઉરે રેલંતી રે,
 પડી જૂઠા સંતાપ સહુ જાય. મને

હિંડોળ

(સોના ઘટેણી રૂપા બેડલું રે,
 પાણીડાં ગમ્મતી તળાવ, મારા વાલ્યમા!—એ ઢાળ.)

જાચી આંખા કેરી ડાળીએ રે,
 હીરની દોરીએ હિંડોળ: મારી બહેનડી !
 જૂલું-જૂલું હું તો એકલી રે,
 ઉરમાં ઉમંગ અમોલ. મારી બહેનડી !
 સરખી સાહેલી જૂલાવતી રે,
 શીળા જૂકે શિર છાંચ, મારી બહેનડી !

ઝીણાં—ઝીણાં વહે જૂલણાં રે.

નિંદર નેણે ભરાય. મારી બહેનડી !

આંચેા જોગી એક બાલુડો રે,

વાંસલડી રૂડી વાય; મારી બહેનડી !

હજવે નાખ્યો એક હીંચકો રે,

આલલડે ચડી જાય. મારી બહેનડી !

જોયું મેં તો જગ જૂલતું રે,

વાદળીના રણવાસ; મારી બહેનડી !

જોઈ અમરની અટારીઓ રે;

વ્યોમનદીના વિલાસ. મારી બહેનડી !

જોઈ સૂરજકેરી શેરીઓ રે,

ચાંદલિયાકેરા ચોક; મારી બહેનડી !

સામી રમે સુરસુન્દરી રે,

ગાય ચડી—ચડી ગોખ. મારી બહેનડી !

બલો જોગી એ તો આલમાં રે,

આંખડીએ શા ઉભસ; મારી બહેનડી !

ઝીલી લીધાં મુજ જૂલણાં રે,

હેતલયું કરી હાસ. મારી બહેનડી !

એ પળની એમ પ્રીતડી રે,

એ દિનના ઉછરંગ; મારી બહેનડી !

જૂલું—જૂલું હું તો જોડલે રે,

નિત્ય વધે નવરંગ. મારી બહેનડી !

દામ્પત્ય

(માગ માગ પાવાના રાજન કે તુઠમાન હું થઈ રે લોલ—એ દાળ.)

ભક્ષી આંખલિયાને ઉર અડી અલખેલડી રે લોલ,
વહાલી વાલ્યમ અંગે વાત કરે વનવેલડી રે લોલ;
આંખે દુઃખનો દાઝ્યો દેહ પનોતાં પાનથી રે લોલ,
હરવા અન્તરનો પરિતાપ રહે રસ રેડતી રે લોલ.
એની ખીત્રી શી ઉછરંગભરી કૂલપાંખડી રે લોલ.
નિરખે નાહોલિયાનો નેહ ઉઘાડી આંખડી રે લોલ;
લેતાં અનિલ તણી કં લહેર દીસે ફરફી રહી રે લોલ,
સુખના સોણલિયાને સ્વાદ હશે હરખી રહી રે લોલ.

એના અંતરનો અનુરાગ સુહાગણુ સાધતી રે લોલ,
પળ-પળ પ્રીતિકેરે પન્થ વિચરતાં વાધતી રે લોલ;
ઉઠે અન્તરનો આમોદ અમૂલ્ય આપતી રે લોલ,
લેવા છવનની રસલહાણુ સજી રહી સંગતિ રે લોલ.

એનો ભાવભર્યો ભરથાર રહ્યો શો રાગ્યતો રે લોલ,
હસતું હૈયાતું કં હેત નિહાળી નાગ્યતો રે લોલ;
ઠાલે રસરીઝ્યો શો દેહ કે ઠાલે ઢાળીઓ રે લોલ,
સામે સૌરભનો સત્કાર કરે વરણાગિયો રે લોલ.

કરતો કરથી શીતળ છાંય તપેલો તાપથી રે લોલ,
ઢાળે વિંજણુલો શો વાય અજળ ઉરભાવથી રે લોલ;
અગણિત અંખરના આઘાત શિરે સાંખી રહે રે લોલ,
આપી રમણીને રસરંગ રસીલો રીઝવે રે લોલ.

ઊંચાં અંતરનાં અણુમોલ દીસો છો દંપતી રે લોલ,
રહેલો જગમાં જીવનલોક તમારી જીવતી રે લોલ;
વધલો તમ જેવું કેં વહાલ અમારે અંતરે રે લોલ,
શીળા સૌરભનો સંચાર થજો અમ આંગણે રે લોલ.

શણુગાર

(સામા ઓરડીઆમાં નાગજી પોઢ્યા
નાગણી દોળે વાય, મારા વદાલા ! —એ દાળ)

આજ સંધિ ! મારે દિવસ દિવાળી,
શા શા સજી શણુગાર; રંગલીની !
સોના-આભૂષણ શોભતાં પહેરી,
સંચરશું સંસાર. રંગલીની !

સોના-આભૂષણ શું કરું સજની ?
ઝાંખા પડી-પડી જાય; રંગલીની !
હીરા મોતી કેરા હાર હું પહેરું,
આંખલડી અંજાય; રંગલીની !

હીરા મોતીને હું શું કરું સજની ?
ન મળે સુગન્ધતું નામ. રંગલીની !
સારી લાગે મને ફૂલની માળા,
ઉરને આપે આરામ; રંગલીની !

ફૂલમાળાને હું શું કરું સજની ?
કાલ્ય પડ્યે કરમાય. રંગલીની !

મોંઘી વહાલાજીનાં વેણની માળા,
 મહેટ્ટી રહે મનમાંય; રંગભીની !
 ઉરસાગરકેરા મોતીડાં ઝીલી,
 રચથું મનોહર માળ. રંગભીની !
 હીંચી-હીંચીને હિંચોળશે હેયું,
 નિત્ય વધારશે વહાલ. રંગભીની !

પનઘટ

(સખિ ! પડવાની પણ પ્રીત ગતમત્ય ભૂલી રે
 —એ ઢાળ.)

સખિ ! પનઘટનાં પરિચાણ મુજને મીઠાં રે,
 એવા સહિયરકેરા સંગ દોહલ દીઠાં રે;
 જ્યાં નિત્ય નવેલે નીર સરિતા શોભે રે,
 પ્રીતમને પળતી પન્થ પળ નહિ થોભે રે.
 શી અંતરને ઉછરંગ લહેરો લેતી રે,
 જીવનને જોવા કાજ વ્યાકુળ વહેતી રે;
 અભણ્યો કેં આનંદ મનડે માણે રે,
 એના ઊંડેરા અલિલાળ જન શું જાણે રે !
 તરુઓ શાં એને તીર નિરખી નાચે રે !
 જોઈ ભાવભરીને ભાવ હૃદયે રાચે રે;
 ફુલડાંની મીઠી ફેર ઉરથી આપે રે,
 છાંયલડી દધ સંતાપ કેં—કેં કાપે રે.

ડોલંતી આંગાડાળ કાચલ ટહુકે રે,
મીઠો એનો મદશોર ઉરને અડકે રે;
એ રસધેલીનાં ગાન ઝીલી ઝરતાં રે,
વનપંખી મનમસ્તાન કિલકિલ કરતાં રે.

ધણુ ચરવા સામી ધાર ધસતું રે,
ગોવાળા વાંસળી વાય સુર ગંભીરે રે;
કોઈ પાછા ધરતી પાય વચ્છવિજોગે રે;
એકલડી શી અકળાય સુરભિ શોકે રે.

એ વહાલેરી વનવાટ ચિતડે ચાંટી રે,
આંસુકે ભીની આંખ ઝંખે જોતી રે;
ઓ વાદળથી ઠંકાય મહિયર મારાં રે,
જ્યાં અંતરને ઉકળાટ વસતાં વહાલાં રે.

માડીના મીઠા ખોલ વાયુ વહેતો રે,
કું ભાવભર્યા ભણુકાર દિલને દેતો રે;
કોક વાટ જતાને વાત કહીએ કહેશું રે,
સોંપીને ઉર—સન્દેશ રીઝી રહેશું રે.

સાહેલી ભરીને હેલ્ય મારગ મળશે રે,
આંખડીઓ થતાં એક હૈયાં હસશે રે;
ઘટડાની ઊંડી ગોઠ કૈ—કૈ કરશું રે,
અમૃતના ઝીલી ઓઘ અંતર ઠરશું રે.

આણુતોજ્યા ભવના ભાર મનથી મટશે રે,
આણુખૂંઝ્યા તનના તાપ ઘેરા ઘટશે રે;

જ્યાં ઉરનાં આપોઆપ ફૂલડાં ફૂલે રે,
જે ઘડીની મહિયરમાણ્ય પનઘટ પૂરે રે.

જળઝીલણી

(નાગર ! બિમા રહો રંગરસિયા—એ. ઢાળ)

આજ આનન્દજળઝીલણી રે,
સહિયર ! આવો એ જળ ઝીલવા.
ભિછળે અનંત રસરેલ રે, સહિયર ! આવો
સાજે સોહાગ સરિતસુન્દરી રે, સહિયર ! આવો
ઉરમાં ન એક અલખેલ રે, સહિયર ! આવો
ચન્દાને ચોક ચંડી ચાંદની રે, સહિયર ! આવો
આશાલરી ઉલરાય રે; સહિયર ! આવો
શીળા શી શારદ રાતડી રે, સહિયર ! આવો
મીઠે—મીઠે મલકાય રે. સહિયર ! આવો
પ્રીતિને પૂર જગત્ઝીલણી રે, સહિયર ! આવો
સેરે—સેરે નવાં નીર રે; સહિયર ! આવો
હુથે તરંગ રૂડા હિંચતા રે, સહિયર ! આવો
તેજે ભર્યાં એનાં તીર રે. સહિયર ! આવો
વાલ્યમનાં વહાલ વહે વેગથી રે ! સહિયર ! આવો
ભરતી શી ભાવની ભરાય રે, સહિયર ! આવો
અમૃતના ઓઘલરી આંખડી રે, સહિયર ! આવો
મુખડે મીઠાશ નહિ માય રે, સહિયર ! આવો

એવો પ્રભુજીના પ્રેમનો રે સહિયર ! આવો
 સાગર શો છલકાય રે ! સહિયર ! આવો
 ઉરની રચાવી રૂડી અંજલિ રે, સહિયર ! આવો
 ઝીલો ઝરણુ વહ્યાં જાય રે.
 સહિયર ! આવો એ જળ ઝીલવા.

દેવર ✓

(કોષ્ટ વારોને નન્દના કુંવરને—એ ઢાળ)

મારી વાડી ફૂલી ફૂલવેલીએ,
 માંહિ મોગરો એક અમોલ રે,
 દેરીડો સખિ ! મનમીઠડો;
 દીપે ડાલરિયો કુળદીવડો,
 એના ફૂલ શા ખાલુડા યોલ રે. દેરીડો
 એ તો તારલિયો અમ આલનો,
 ઝીણા તેજલયો ઝળકાય રે; દેરીડો
 એ તો કુણો કમળ કેરો ડોડવો,
 મારા મીઠા સરોવરમાંય રે. દેરીડો
 અભિલાખલરી એની આંખડી,
 એને મોઢડે મહેકે મીઠાશ રે; દેરીડો
 માંહિ શોભે શરમ કેરા શેરડા,
 લોળા ઉરના શા ઊજળા નાસ રે. દેરીડો

એ તો ભમરો ઊડે અમ આંગણે,
 કાંઈ શુન્ન જીભલાં ગાય રે; દેરીડો
 મને 'લાલી'ના બોલે બોલાવતાં;
 દેવાં લીનલાં વદન ભરાય રે! દેરીડો
 હું તો વીરવિભોગણુ ખૂરતી,
 ઉર વહાલ રહ્યું ઉભરાય રે! દેરીડો
 એ તો દિયર તણે દિલ રેડતાં,
 મારા હૈયામાં હરખ ન માય રે! દેરીડો
 એની નાનીશી લાડડી લાવશું,
 એના કુમળા પૂરશું ઢાડ રે. દેરીડો
 જળ ભરવા જશું અમે સંગમાં,
 જગ રીઝશે જોધને જોડ રે. દેરીડો
 અણુખીલી એની ઉરખાંખડી,
 અમે ખીલવશું દર્ધ ખાંત રે; દેરીડો
 ભવપન્થ બતાવશું ભાવથી,
 રાખી આંગળાએ દિનરાત રે. દેરીડો

સાસુ

(મારી માને ક'ને તે આણાં મોકલે-એ ઢાળ)

વહે ગંગા મારે ઘરઆંગણે રે,
 એનાં આણાં ઊછળતાં નીર;
 સખિ! સાસુતણાં સુખ શાં કહું રે!
 રમે સૂરજ ને સોમ એનાં અંકમાં રે,
 દેવતરુઓ ઊભાં એને તીર સખિ! સાસુ

હું તો ભૂલી ભસું ભવમારગે રે, ~~સાસુના મારગે~~
 પડે કાંટામહીં કદી પાય; સખિ ! સાસુ
 ઘણું ઝેરી જનાવર ધૂમતાં રે,
 ભૂંડી હૈયામાં ભીતિએ ભરાય. સખિ ! સાસુ

મને કેડો દેખાડે કને રહી રે,
 મારો સાચવીને કર સહાય; સખિ ! સાસુ
 રહે વસમા કાંટા વન વીણતાં રે,
 ઝીલે આડા ઘડી-પગ ઘાય. સખિ ! સાસુ

ધરી અંગે આભૂષણ આપતાં રે,
 હું તો લાગું લળા-લળી પાય; સખિ ! સાસુ
 મને ભાંડેરી આશિષ આપતાં રે,
 એને કાળજે કૈં-કૈં થાય. સખિ ! સાસુ

રહે રાજ ત્યજી ઉર રાચતું રે,
 એની મોટપ કેમ મપાય ? સખિ ! સાસુ
 મારા રૂડા સોહાગની રાખડી રે,
 નવા જગની એ તો મુજ માય. સખિ ! સાસુ

એની સેવા કરી સુખ સાધશું રે,
 ઉર દેશું ઝીલી ઉરલહાણ; સખિ ! સાસુ
 એને દેશું વિસામો વાટમાં રે,
 એના પ્રીતિથી પૂરશું પ્રાણ.
 સખિ ! સાસુતણાં સુખ શાં કહું રે ?

નણુદી

(નાથ! આજ આવોને મારે ઝોરડે—એ ઢાળ.)

ભિચ્યો આજ આદિત્ય આશાભર્યો,
એનો એછો રે—કાંઈ એછો ઉભસ;
નણુદી! આવોને, મારે આંગણે.

મારે ખારણે ખોલ ખળેવના,
એનાં એછાં રે-હજુ એછલાં હાસ. નણુદી! આવોને૦

હું તો નેહલયાં દઉં નોતરાં,
વહેલા આવો રે મારા ઉરના ઉભસ; નણુદી૦
પરદેશણુ આવોને પોપટી,
મારે હૈયે રે રૂઝાં હીંચજો હાસ. નણુદી૦

જરી ઝખઢેા વિલેગણુ વીજળી !
અજવાળો રે મારા રંક આવાસ; નણુદી૦
આવો—આવોને મહિયરમીઠડાં,
તમે આવોને મારી સાસુના શ્વાસ. નણુદી૦

ખગિરાય સમા તમ ખન્ધવા,
વારે વારે રે બુચે ખડેનની વાટ; નણુદી૦
તમે આવો ‘રમા’ લઈ રાખડી,
અમ ઉરના રે ઊંડા હરજો ઉગ્રાટ. નણુદી૦

લૂખી-લૂખી આશિષ તો લોકની,
 એવા લૂખા રે એના સંગના લહાવ; નણુદી૦
 રસે ભીની રૂડી તમ રાખડી,
 એવા ભીના રે ભોળા હૈયાના લાવ. નણુદી૦
 તમ પાવન પાવને પૂજતાં,
 મારાં પળમાં રે સહુ પાપ પળાય; નણુદી૦
 એક ઊઘડે આંખ અધુકડી,
 મારે ભવને રે રૂડાં લાગ્ય ભરાય. નણુદી૦
 તમને આપું નમન મારા નેણુનાં,
 આપું—આપું રે મારા હૈડાના હાર; નણુદી૦
 આછા ઉરની ઉતારીશ આરતી,
 વહાલાં આવો રે મારાં દાનનાં દાર. નણુદી૦
 મારાં બાળાં—ભોળાં શાં ભાણેજડાં
 ધરી અંકે રે એને લાવળે સંગ; નણુદી૦
 એને મીઠડાં લાડ લડાવવા,
 ઉર ઊઠો રે કાંઈ ઉછળે ઉમંગ. નણુદી૦
 તમે રીઝો તો રીઝી રમા રહે, ^{તમે રીઝો}
 હુલવતાં રે કાંઈ દેવ હુલાય; નણુદી૦
 તમ હેતમાં હેત ત્રણુતણાં,
 તમ સંગે રે સહુ તીર્થ સદાય. નણુદી૦

સમોવડ

(આવો રૂડો જમનાછનો આરો, કદમ કેરી છાયા રે—એ દાળ.)

મારે માંડવડે મલકાય શી વિધવિધ વેલી રે !
એક-એકને હીંચતી અંક ભાવે રહી ભેટી રે;
ડાળી-ડાળી ને પાનમાં પાન, કળીમહીં કળાઓ રે,
રહી ભેરવી બૂલીને ભેદ સુહાગણુ સખીઓ રે.

રમે રંગભર્યો રસરાસ દઈ કર તાળી રે,
એની સામટી એક સુવાસ રહ્યું જગ ઝીલી રે;
ભલે વાયુ વિભેગના વાય, ભલે તન તૂટે રે,
પણુ રનેહુભર્યો સુખસંગ નહિ દણુ છૂટે રે.

ફળ-ફૂલતણી પણુ માય ન કોઈ... કળાવે રે,
ગ્રહી એક-બીજી તણાં બાળ મેતે હુલાવે રે;
ભલે મૂળ તણો નહિ મેળ, ભલે રહી જુદી રે,
પણુ આખર એક અલેદ ઉરે ધરી ઊભી રે.

અમે ઝીલશું એનો અલેદ સમોવડ સાધી રે,
ઉર-ઉરનો સેવી આધાર વિસારશું વ્યાધિ રે;
લઈ આંસુડાં અંજલિમાંય લોચન લો'શું રે,
રસગોઠડીએ દઈ રંગ રીઝી ઉર રે'શું રે.

કુળમંડપને કરી છાંય દીપાવશું દા'ડી રે,
ખીલી ખિલવશું જગવેલ્ય વિભુ કેરી વાડી રે;

ભલે મહિયરનો નહિ મેળ, સ્વભાવ ન સરખા રે,
 પણ એક કુટુંબનાં અંગ એાપે કયમ અળગા રે?
 અમ વાદળીઓ તણે વૃંદ થશે ઘન ઘેરો રે,
 અમ સરિતતણે સમુદાય મહાનદ મીઠો રે;
 સજશું મળીને મધમાળ મધુર મધપુડો રે,
 કુળસુંદરીઓ કુળરાસ રચાવશું રૂડો રે.

ભાઈખીજ

(લક્ષમણ ! લક્ષમણ ! પન્થવા રે વેરી કાણે રે લખિયા—એ ઢાળ.)

ઊંચા આંખા ઊંચી આમલી રે નીચી વાડીની વેલી,
 ઊંચી ચડે, નીચી ઊતરે રે આજ બહાવરી બહેની;
 વીરની વાટ વિલોકતાં રે એની આંખડી ફાટે,
 સારી લાગે નહિ સહિયરે રે એને ઘરમાં ન ગોઠે.

ઊભો રહ્યો આવી આંગણે રે રવિ રંગનો રાતો,
 આવ્યો નહિ એવો ઊજળો રે મારો માડીનો નયો;
 વેણુનાં દેઈ વધામણાં રે ગયા વાયસ વહેલા, ૬
 વહાલાંને ઘેર જઈ વસ્યા રે પન્થવાસીઓ પેલા.

વાટ લાંબી વસમી ઘણી રે આડા કોતર ઊંડા,
 ડોલી રહ્યા બહુ ડુંગરા રે કાંઈ ભૂતથી ભૂંડા;
 મુંઝવતી રહી મારગે રે ઝાઝાં ઝાડની ઝાડી,
 વાઘ, વરુ, વન વાંદરા રે ડર આપતાં દાંડી.

પાછો વળ્યો હશે પન્થથી રે રખે ભાઈ એ લીરુ,
 સિંહ તણા સ્વર સાંભળી રે હસે ઉર ઉતારું;
 શીતળ કાં વડછાયકે રે એને નીંદર આવી,
 સ્નેહભર્યા કંઈ સોણલે રે રોડી રાખ્યો રીઝાવી.

શકુન હશે નહિ સાંપડ્યા રે એને આજ ઉમંગી,
 ઘેરી રહ્યા ઘર ગોઠિયા રે સુખદુઃખના સંગી;
 ભૂલી ગયો ઉરભાવમાં રે કાં તો આવતાં કેડો,
ખડેનવિજેગનો બન્ધવો રે ઘડી એકમાં ઘેલો.

માંદી પડી કાં તો માવડી રે એની જાઈને ઝંખી,
 વસમી વિજેગની વેદના રે શકે કયાં લગી સાંખી;
 હૈયું રાખ્યું હશે હાકલી રે દઈ કેંક દિલાસા,
 તૂટી પડ્યું હશે તાપથી રે ત્યજી આખરે આશા.

ભાલીએ કાં હશે ભોળવ્યો રે કંઈ દોષ દેખાડી,
 રોડી રાખ્યો રસ પાઈને રે મન મોહ પમાડી;
 બાઝી પડ્યાં હશે બાલુકાં રે કાલું બોલતાં કેાટે,
એ સુખસ્વાદ સુધાભર્યો રે કયમ છોડતાં છૂટે !

ભાભલડી ! તુજ ભાવની રે ભલી વાંધજો ભરતી,
 વહાલસોયા મારા વીરના રે રે'જો હૈયાને હરતી;
 અમર એવાતન બિજળું રે રહે જીવતી જોડી,
 રાજ તપો રળિયામણું રે મારી આંખડી ટાઢી.

તારો પતિ, મારો બન્ધવો રે એવા ભેદ અનેરા,
 ભાગ નથી કાંઈ ભાવમાં રે પંથ નેહના ન્યાના;

દેવે દીધો મુજ દેખતાં રે તે તો તારો ને તારો,
લાઈના લાવે ભિંજવતો રે દિન એક અમારો.

આજ બહેની તણે ખારણે રે ઘટે વીરનાં ઘોડાં,
આજ બહેની તણે આંગણે રે એનાં નહાવણુ રૂડાં;
આજ બહેની તણે ચોરડે રે એનાં આસન ઊંચાં,
આજ બહેની તણે અંતરે રે એનાં વેણુનાં વાળાં.

સાચું સંભારે સવારથી રે જુએ વાટ જોડાણી,
પૂછે પાડોશણુ પળપળે રે શોએ સહિયર શાણી;
હાંસી કરી રહી હેતની રે કાંઈ નણુફલ નાની,
ખોલી શકે નહિ બહેનડી રે છળા ઊડતી છાની.

ઓ રજ! ઓ રજ ઊડતી રે આવે અંબર વીંધી,
જોને વિહંગ વધામણે રે પળે પાંખ પસારી;
હણુહણુતી કંઈ હાકલે રે એજ ધૂમતી ઘોડી,
એ જ હલંકલરી હાંકણી રે મારા વીરની મીઠી.

એ જ રજેલચું રાતડું રે મુખ વીરનું વહાલું,
એ જ મૂકે હીર છોગલું રે વાંકી પાઘમાં પેલું;
આતુર શી અવલોકતી રે એની આંખડી ભીની,
એ જ સુધા ઊર સીંચતી રે ફૂલ વેરતી વાણી.

વીરને આસન ચોપતાં રે જાંડા અંતરકેરાં,
નીર નિરંતર નેણુનાં રે વહે નાવણુ દેવા;
ભોજનિયાં મનભાવતાં રે, પીવા વેણુનાં વારિ,
વાટનો થાક વિતાડવા રે શીળી ગ્રાણુપથારી.

આજ પિયર એને આંગણે રે વસ્ત્રું સામટું આવી,
 લાખ સગાંતણાં સંગનો રે રહ્યો રંગ રીઝતી;
 કંઈ વાતો હતી કાળજે રે એને એક ન સૂજે,
 ઊભા હતા કંઈ ચોરતા રે પણ એક ન ઊગે.
 રે'તો અમર રસનો ભર્યો રે જેણે એ દિન દીધો,
 બુદ્ધો કરી બૂઠા જગતથી રે સુધાસિન્ધુએ ।સીંચ્યો;
 આવે અનેક આશાભરી રે સખી ખીજ સોહાગી,
 બિન્દુમિલાવણુ ખીજડી રે આ તો માવડી મીઠી.
 રાત વીતી ગઈ વાતમાં રે વહેલાં વહાણુલાં વાયાં,
 હાય ! વિદાય વીરાતણી રે કંપે જોઈને કાયા;
 રાત અધીરીની આંખનો રે ભર્યો તેજનો તારો,
 વહાલભરીતણો વાલ્યમો રે રહે રોકાતાં શાનો ?
 સુખનાં વહી ગયાં સોણુલાં રે ઉરે અડક્યાં-ન અડક્યાં,
 વાઘ્યો દાવાનળ દુઃખનો રે કરી ભીતર ભડકા;
 સૂની સખી બની સારિકા રે પાછી પિંજરે પેઠી,
 બારમાસી તણે બારણે રે જઈ ખીજ એ ખેડી.

સીમન્ત

(સોનલા ઇંટોણી રે રૂપા કેરું ખેલડું રે લોલ;
 પાણી ગ્યાંતાં સરવરિયાને તીર—એ ઢાળ.)
 સોનલા કચોળું રે હીરે જડી કાંસડી રે લોલ,
 રંગભર્યા ખેસણિયે ખાજોઠ;
 વાટડી નિહાળે રે સહિયર સંગની રે લોલ,
 હીંચે એને કાળજડે કંઈ કોડ.

ઓરડેથી આવો રે ગુણિયલ ગોરણી રે લોલ,
 આવો મારી વંશવધારણુ વેલ;
 પિયરપનોતા રે શીયળસોહામણાં રે લોલ,
 આવો શીળી સાસરિયાની સેર.

કુળવહુવારુ રે આવો તમે આજનાં રે લોલ,
 આવો એવાં કાલ્યતાણાં કંઈ માય;
 ધીરે-ધીરે ધારો રે ચરણ સુલોચના રે લોલ,
 નાની મોંઘા ઉર-માણક ના મચકાય.

જીવડાને સાટે રે લેજો એને જાળવી રે લોલ,
 એ છે રૂડી અમરાપરની આથ; દાન
 ઉર અજવાળે રે, મુજ પર મહાલતા રે લોલ,
 આછા એના અળકંતા અળકાટ.

મનડે મધુરાં રે સોહિ સુખસોણલાં રે લોલ,
 ઝીણી-ઝીણી આળસ ઉપજે અંગ;
 ઘેનમાં ઘેરાતી રે આંખડી ઉઘાડજો રે લોલ,
 જો જો સખિ! આજ તણાં ઉછરંગ.

કેશમાંહિ ગૂંથું રે મોતી મોંઘા મૂલનાં રે લોલ,
 સીંચું રૂડા સેંથલડે સિંદૂર;
 રાખડી રચાવે રે નણુદલ નેહની રે લોલ,
 લાડી એને આશિષ ઉછળે ઉર.

માથડે ધરાવું રે મણિમય મોડિયો રે લોલ,
 ઝીલો એવા જનનીલવના ભાર;
 શ્રીફળ સહુણી રે ! ખોળે ધરું આંતથી રે લોલ;
 દેલો એવા અમને ફાલ રસાલ;
 રાજતણી રીઝે રે સોણલે ન સાંપડે રે લોલ,
 સુર પણ લેઈ શકે નહિ લહાણ;
 અજબ અમૂલાં રે પિતરુ પોખતાં રે લોલ;
 દેલો એવાં સુતનાં દોહલાં દાન.
 વાજતી વંધાઈ રે મહિયર મોકલો રે લોલ,
 મલપતી આવે 'ધણ'ની માત;
 આજનું અનેરું રે નેઈ સુખ બાઈનું રે લોલ;
 યાચે રૂડાં હૃદય ભરી રણિયાત.
 જૂઠડાં શું બાણે રે મહલયાં માનવી રે લોલ ?
 આવો રૂડો અણમાયો ઉપકાર;
 રણમાં રચાવે રે વાડીઓ વસંતની રે લોલ,
એ તો અલખેલડીનો અધિકાર.

વાતસલ્ય

(લીલો લીમડો રે લીલો નાગરવેલનો છોડ,
 આજ ભારે આંગણે રે પ્રભુજી દાતણ કરતા જાવ-એ દાળ.)
 શરદ સુધાભરી રે શોભે રઠિયાળી શી રાત,
 આલ ઉજાળતો રે વરસે નેહુ નિશાનો નાથ;

સહિયર સૌ મળી રે રમતી રંગભર્યો કૈં રાસ,
ઘેરા ગાનથી રે ગાજે અવની ને આકાશ.

રસને રેડતી રે ભૂલી ભમિનીઓ ઉરભાન,
પડઘા પાડતી રે ગાતી દશ દિશ સંગે ગાન;
રંગે રીઝતો રે ચૂક્યો ચાંદલિયો નભચાલ,
થંભ્યા તારલા રે થંભ્યા ડોલંતા દિક્પાલ.

વનના વાયરા રે થંભ્યાં નદીઓ કેરાં નીર,
કર સંકેરતાં રે થંભ્યાં તરુવર તેને તીર;
આ શું એકલી રે સહિયર છોડી સહુનો સંગ,
ચાલી ચોંપથી રે રૂઠા રંગ તણો કરી ભંગ.

આવ્યો આકરો રે શું કૈં સાસુનો સંદેશ ?
ગાણું ના ગમ્યું રે રમતાં રીસ ચડી ગઈ છેક ?
ફરતાં ફૂદડી રે આવી અંતરમાંહિ ઉછાળ ?
કાયા કોમળી રે વેઠી ન શકે ઝાઝી વાર.

આવ્યો આકરો રે ના કૈં સાસુનો સંદેશ,
નહિ-નહિ રૂસણાં રે લાગ્યો થાક નહિ લવલેશ;
પોઢયા પારણે રે આવ્યા બાળકુંવર કૈં ચાદ,
રસભર રાસની રે એથી તૂટી મન મરજાદ.

અંતર ઊછળ્યાં રે વધતાં પ્રેમ તણાં કૈં પૂર,
કંઠે કારમા રે અટકી રોક્યા સહેજે સૂર;
સરવરતીરને રે તોડી જળલહરી વહી બય,
છોડી સંચરી રે એવો સહિયરનો સમુદાય.

કાંટા કાંકરા રે એને એકે અડકે નહિ પગમાંય,
ચરણે ચાલતી રે જાણે પંખણી ઊડી જાય !
નિરખે નેણથી રે એને દુનિયા નહિ દેખાય,
વચ્છવિલેગણી રે જાણે ધેન ઉમળકે ધાય.

મનહર મોઢડાં રે જોતાં હૈયું ઉચરે 'હાશ',
અડતાં અંગને રે ઉપજે અણુમૂલો ઉલ્લાસ;
ઉર આલિંગને રે લેતી દેવલવનની લહાણ,
ચારુ ચુંબને રે મળતી મોક્ષ તણી કેં માણ્ય.

એ છબી આગળે રે ઝાંખા કેટિક શશિચર સૂર,
એ સુરલિ કને રે ફીફી ફૂલડાંની કેં ફેર;
એ રસ આગળે રે એછો રાસતણો રસરંગ,
એ પળ આગળે રે સૂકા લવના લગ્ય પ્રસંગ.

ખાપુ

(ઓધા! નંદનો છોરો તે નમેરો થયો જો,
અથવા

મહા કોપ થયો તે કળિકાળમાં જો—એ ઢાળ)

સખી ! મીઠો આપાઠ કેરો મેહુલો જો,
આલ ઘેરી હલેલ દીસે એકલો જો.

સખી !

એના ઘટમાં અનેક ગાન ગાજતાં જો,
માંહિ રસના તરંગ રૂડા રાગતાં જો.

સખી !

પ્રાણ આપી એ પ્રાણીઓને પાળતો જો,
કેંક તનડાના તાપ રહે ટાળતો જો. સખી !

ભરે સર ને સરિત નવાં નીરથી જો,
એને દેતાં અદેશડો ઉરે નથી જો. સખી !

એવાં મનડાં મીઠાશભર્યાં તાનમાં જો,
માંહિ હીંચે હિલોર કેંક હેતના જો. સખી !

એવી છાયામાં રંગભર્યાં રાચીએ જો,
નિત્ય નવલા ઉમંગ ધરી નાચીએ જો. સખી !

એની આંખે ને અંતરે અમી ઝરે જો,
ભાગ્યકેરા ભંડાર ભવનમાં ભરે જો. સખી !

એક પળમાં હજાર વાંક વીસરે જો,
'કયું' એતું તે કોણ લગીરે કરે જો ? સખી !

એના અંતરમાં એક રમે 'આપણું' જો,
એની વર્ષાતું 'નીર' તો નહું નહું જો. સખી !

ભલે ભૂલી આનન્દ 'આજ'નો જશું જો,
કદી બાપુના ભાવ નહિ ભૂલશું જો. સખી !

મોસાળ

(ઓધવણ ! સન્દેશો કે'ને રયામતે—એ ઢાળ.)

મહિયરથી મોંઘાં રે મહિયર માતનાં,
 મોંઘા એના ભાવતણા ભણુકાર ને;
 મનહરતી શી મહેમાની મામીતણી !
 શીળા શા એ અંતરના સત્કાર ને !
 મહિયરથી મોંઘાં રે મહિયર માતનાં.

૩૬૧૮ મનડાના મહેરામણ મામા મીઠડા,
 (મરુતભાઈ) પળ-પળ વદતા વહાલ ભરેલા વેણુ ને;
 ઓછાં—ઓછાં અંતર કૈ' કૈ' આપતાં,
 નિરખી નાચે આતુર સરખાં નેણુ ને; મહિયરથી ૦

ભાવજળે લિંબતાં પદ ભાણેજનાં,
 સુરખાળક શી દિવ્ય દશા દેખાય ને;
 પ્રેમતણા પડછન્દા ઘર-ઘરમાં પડે,
 રસનાં લહાણાં ઉર-ઉરનાં લેવાય ને. મહિયરથી ૦

જનનીની જનની રે સુખની સીમડી, ૫૨૧૧૧૨૧
 જૂની આંખે હીંચે નવલાં હેત ને;

હસતાં એ પંપાળે હળવા હાથથી,
 સૂકાં ઉર પણુ સહજે થાય સચેત ને. મહિયરથી ૦

દિલડાનાં આદર તો જગમાં દોહલા,
 એ સુખડાના જ્યાં છલકાય સુકાળ ભે;
 ૨ વિખસાગરમાં અમૃતની કેં વીરડી,
 અમર રહે એ મધઝરતું મોસાળ ભે.
 મહિયરથી મોંઘાં રે મહિયર માતનાં.

મધમાખ

(નહિ આપું હો નંદજના લાલ રે! મહિડાં મારાં રે—એ ઢાળ.)

અલી ! ઊલી રહે મધમાખ રે! મનડાની મીઠી રે,
 તારી બહુબરેલી જરૂર રે દેહડી દીઠી રે.
 તને વહાલી પૂછું એક વાત રે સાંભળી લેજે રે,
 તારા ભાવ તણા કેં લેદ રે કાનમાં કે'જે રે.

મેં તો ભેયાં-ભેયાં બહુ ઝાડ રે ડાળીઓ દેખી રે,
 વનવેલીતણાં ફળ-ફૂલ રે પાંખડી પેખી રે.

નહિ લાધ્યાં મને તો લગાર રે મધડાં મધુરાં રે,
 એનાં દિલ તણાં રસદાર રે ઊઘડે અધુરાં રે.

એવી આંછ કોણે તુજ આંખ રે સ્નેહની સળીએ રે?
 તું તો મધનો નિહાળે મેહ રે ફૂલડાંને ફળાએ રે.

મારા કરમાં રહી કરમાય રે ફૂલ કે'કે' ફેરી રે,
 નહિ યોલે ઊડેરા યોલ રે જીવન નેડી રે.

તને આપે ઉઘાડી ઉર રે દેખતાં ડાલે રે,
 પ્રેમભીના એ પાથરે પ્રાણ રે રંગમાં રોળે રે,
 તારે હૈયે લયોં હશે હોજ રે મીઠડી માતે રે,
 રહી સ્ત્રીચી સદનમાં રોજ રે હેતને હાથે રે.
 તને વિધિએ વહાલપની વાત રે શીખવી સાચી રે,
 સુધાઝરતો કરે સંસાર રે ઉરની ઊંચી રે.
 રહી તોએ ગયો દિલ ડુંખ રે એટલી ઊણી રે,
 હશે રસની એવી કે રીત રે જગથી જૂની રે.

સરિત્સુન્દરી

(હું તો ધન્યર પૂજવાને નીસરી રે લોલ-એ ઢાળ.)
 હું તો ડુંગર દાદાકેરી દીકરી રે લોલ,
 શીળે સ્વભાવ સરિત્સુન્દરી રે લોલ;
 હું તો માતપિતાને પગે પડી રે લોલ,
 વહાલાને પન્થ પળી એકલી રે લોલ.
 વાંકી-ચૂંકી એ વાટડી વટાવતી રે લોલ;
 વચમાં અનેક ઠેસ વાગતી રે લોલ;
 ખડે પ્રીતમનો પન્થ નહિ પૂછવો રે લોલ,
 કેડો એ નેહનો નથી નંવો રે લોલ.

મળે વગડાં વેરાન કંક વાટમાં લોલ, રે
 ગાઠા નિકુંજ ઘણા ઘાટમાં રે લોલ;
 મને રેવી છો રાત ક્યાંય ના ગમે રે લોલ;
 સૂરજ ને સોમ લલે આથમે રે લોલ.

મારા ઉરમાં અખંડ એક દીવડો રે લોલ.

અંજકે એ પ્રેમલયોં અવડોં રે લોલ;
 મને ભીતિ જરાય નહિ ભૂતની રે લોલ,
 રાખડી ખાંધેલ પુણ્ય પ્રીતની રે લોલ.

મને લૂંટારા લોક કૈંક લૂંટતા રે લોલ,
 અવનનો નેર કરી અંટતા રે લોલ;
 તોય મોળી પડે નહિ મુસાફરી રે લોલ.
 આશાની વાટ હોય આકરી રે લોલ.

એ તો પ્રેમીના પ્રેમતણાં પારખાં રે લોલ;
 વિધિએ લલાટમાં હશે લખ્યાં રે લોલ;
 કાંઈ કહેશે: “વિનૈગણી! પાછાં વળો રે લોલ,
 “વહાલાનો દેશ ઘણો વેગળો રે લોલ.

“ખોળ કરતાં આયુષ્ય બધું ખૂટશે રે લોલ,
 “મનના તરંગ છેક તૂટશે રે લોલ;”

એવું કહેતાં યે લોક નથી લાજતા રે લોલ,
 ભૂંડાં શું લાવજીલ લાગતા રે લોલ!

વળે પાછાં તો વ્યેમનાં વિહંગડા રે લોલ,
 કંપીને લાગશે કુરંગડાં રે લોલ !

વળે માયાનાં બાળ મોળાં માનવી રે લોલ,
એની શી-શીખ ઉરે આણુવી રે લોલ?

રવિરથડા તે વાટ જતા નહિ મળે રે લોલ,
ચન્દાની ચાલ કદી નહિ ચળે રે લોલ;
એવો વહાલપનો વેગ પાછો નહિ વળે રે લોલ,
માગ્યું મળે કે લલે ના મળે રે લોલ.

કોઈ કહેશે: “એ ખારલયો ખીજતો રે લોલ,
“ઉડો ને અંતરે અધુકડો રે લોલ;”
જૂઠા જગની તે જૂઠ લવે જીભડી રે લોલ,
એની ન આંખ હુજી ઉઘડી રે લોલ.

ખારા-મીઠાનો લેદ એને ખૂંચતો રે લોલ,
સ્વારથમાં સાર નથી સૂઝતો રે લોલ;
એને ઉડા અદેશલયાં અંતરે રે લોલ,
કુડી એ કલ્પના કર્યા કરે રે લોલ.

એવો જગનો ખારો તે મારે મીઠડો રે લોલ,
કપટી જાણે શું એનો કોયડો રે લોલ;
ઘેલી દુનિયા તો દોષ રહી દેખતી રે લોલ;
ઉરના એ રંગને ઉવેખતી રે લોલ.”

લોળા હૈયાને એ હુશે લમાવતી રે લોલ,
વહેમીના વહાલ હુશે વિંખતી રે લોલ;
મારું હૈયું હુજીય મારા હાથમાં રે લોલ,
રહેતાં એ સ્વારથીના સાથમાં રે લોલ.

એવું સુણવા હું લેશ નથી ઊભતી રે લોલ;
 થાકી ક્યારેય નથી થંભતી રે લોલ;
 જશે થાકી તો સેવકો શરીરના રે લોલ,
 એવાં તો રોદણાં અધીરનાં રે લોલ.
 પણે ઊભો પ્રાણેશ રહ્યો રાજતો રે લોલ, ^{જીભ ટીકી}
 ઘેરાં શાં ગાન વડે ગાજતો રે લોલ;
 આવે સામે અચૂક અલખેલડો રે લોલ,
 વહાલો જણાય વહાલઘેલડો રે લોલ.
 હું તો થંભી લગીર ગઈ લાજથી રે લોલ,
 વહાલે વધાવી મને વહાલથી રે લોલ;
 પડ્યા હૈયે પ્રકાશ હેત-હાસના રે લોલ,
 એવા આનન્દ રૂડા રાસના રે લોલ.

પોયણી

(ખીલી ખીલીતો રંગ લાગે રૂડો હો ! રાધિકા રંગભીની
 —એ લાળ.)

લયોં નીરે સરોવર નહાતી રે, પોયણી પ્રેમભીની,
 એના હૈયામાં હીંચકા ખાતી રે, પોયણી પ્રેમભીની;
 એની શીળી શી લહેર કૈંક લેતી રે, પોયણી પ્રેમભીની,
 એના ભુવને સુગન્ધ ભરી દેતી રે, પોયણી પ્રેમભીની.
 રવિસંગે રહે તોય રાચી રે, પોયણી પ્રેમભીની,
 એને નિરખીને નેણ-નેણ નાચી રે, પોયણી પ્રેમભીની;

મીટ સંગે મધુરી મીટ માંડી રે, પોયણી પ્રેમભીની,
ભર્યા ભવના પ્રસંગ છેક છાંડી રે, પોયણી પ્રેમભીની.

એનું હૈયામાં હાસ્ય એક ઝીલી રે, પોયણી પ્રેમભીની,
રહી ખીલી શી રંગમાં રસીલી રે, પોયણી પ્રેમભીની;
એની આંધરે અચુક ચિત્ત ચાલે રે, પોયણી પ્રેમભીની,
એના ઉરમાં ભરેલ ભાગ્ય ભાળે રે, પોયણી પ્રેમભીની.

એના કરને વધાવી રહી કાઢે રે, પોયણી પ્રેમભીની,
જીવ જાંધરો જરૂર જીવ જોડે રે, પોયણી પ્રેમભીની;
દીસે છેટી, જરી ન તોય છેટી રે, પોયણી પ્રેમભીની,
ભરી ઉરમાં શા ભાવ રહી ભેટી રે, પોયણી પ્રેમભીની.

ભલે આડો કદીક મેઘ આવે રે, પોયણી પ્રેમભીની,
ભલે વાયુ હઠેભર્યા હઠાવે રે, પોયણી પ્રેમભીની;
તો ય ક્યારે ન આંચ ઊની આવી રે, પોયણી પ્રેમભીની,
લગની લાગી તે રામ-રામ લાગી રે, પોયણી પ્રેમભીની.

ભલે જગને પ્રચંડ તાપ લાગે રે, પોયણી પ્રેમભીની,
ભલે ભીતિથી આમ તેમ ભાગે રે, પોયણી પ્રેમભીની;
તારે હૈયે તો હિમ તણી હેંટી રે, પોયણી પ્રેમભીની,
રહ્યો જાંચો ઉમંગ હૃદય રેલી રે, પોયણી પ્રેમભીની.

ભલે સોળે કળાએ શશી શોભે રે, પોયણી પ્રેમભીની,
કુમુદહૈયું ભરાય ભલે લોભે રે, પોયણી પ્રેમભીની;
તે તો જોવા ક્યારેય નથી જાગી રે, પોયણી પ્રેમભીની,
સજે સ્વામીનાં સોણલાં સુહાગી રે, પોયણી પ્રેમભીની.

દિલ દીધું તેને જ એક દીધું રે, પોયણી પ્રેમભીની,
 એક ઉર તે બને ન કદી બીજું રે, પોયણી પ્રેમભીની;
 રહો એવો અખંડ રનેહુ ઊડો રે, પોયણી પ્રેમભીની,
 ચડો અમને એ અંગ હૃદય રૂડો રે, પોયણી પ્રેમભીની.

ભવસાગર

(ચાલો જોવાને જમએ એ-લાગ)

જો । જો । સખિ ! પેલો સાગર ગાજે,
 રંગતરંગ શા રાજે રે !
 ભવસાગર ગાજે.

ગાન મધુર રહે કંઈ ગાતો,
 કૈંક વહે ઝીણી વાતો રે; ભવસાગર०

એ સમજે ઉર કોઇ સુહાગી,
 જે રસનાં અનુરાગી રે; ભવસાગર०

માંહિ ભર્યાં મોંઘા મૂલનાં મોતી,
 ગુણિયલ લે જન ગોતી રે; ભવસાગર०

ઊભા અખંડ એના ઉરમાં અલી !
 નાવિક લહે છે નિહાળી રે; ભવસાગર०

સામે તીરે પ્રભુધામ પનોતાં,
 જગતની વાટડી જોતાં રે, ભવસાગર०

કૈંક તરે, વળી કૈંક તરેલાં,
 દેવને દેશ વસેલાં રે; ભવસાગર૦
 ભારભર્યાં બહુ ડૂબતાં દીઠાં,
 જે મનમાં નહિ મીઠાં રે; ભવસાગર૦
 ચાલો સખિ! એમાં સંગ ઉતરીએ,
 તીરને પામવા તરીએ રે; ભવસાગર૦
 હેત તણી રચીએ રૂડી હોડી,
 જાય તરી દોડી-દોડી રે; ભવસાગર૦

અમાસ

(લાવો હરિ! મારો હારવો, પહેરી મંદિર જથું—એ ઢાળ.)

સૂની દિશા સખી શામળી, સૂના આલ ઊંચેરા,
 સૂને ઉરે રજની રડે મુખ ઘુંઘટ ઘેરા;
 પ્રીતમજી પરદેશમાં એને હોય શાં હસવાં?
 વેળા ભૂંડી વિરહે ભરી તોય વેઠીને વસવાં.
 કાળની કાળપ કાળજે, ઓઢી કામળા કાળી,
 એકલડી અલખેલડી જૂરે બહાવરી બાળી;
 જાચી થતી વળા આકળા પિયુને નવ પેખે,
 વહાલપનો વરસાદ એ દિલડે નહિ દેખે.
 તરવરતા નવ તારલા હસે હૈયું હસાવા,
 મુખડું જરી મલકાવતી એનાં હૃદય રીઝાવા;

અંતરની પણ આપદા એ તો એવી ને એવી,
વીતકની ઉરવાતડી કેની આગળ કહેવી ?

હાલે ઘણા ઘરદીવડા સુખસોણલાં જેવા,
ભીંગી-ભીંગી જતા આથમી દુઃખ આખર દેવા;
શોકમાં શોક વધારતી ઘર વાદળી ઘેરી,
એક જતાં જગ સામટું વસતું બની વેરી.

વા તણા પણ વિંજણા નહિ તાપ નિવારે,
બ્યોમનદી કેરાં વારિ એ ઘડીએ નહિ ઠારે;
કયાંય ઉજાસ ન આલમાં જીવડો કયમ જંપે ?
ભાનુ તણા ભણુકારથી કુણાં કાળજાં કંપે.

વાદળી

(શીખ સાસુજ દે છે રે, વહુજ રહો ઢંગે—એ ઢાળ.)

ભાગ્યાં આલને અંકે રે, વસુ હું તો વાદળડી,
કેંક ભાવથી ભીની રે ઝીણી મારી જાતલડી;
મારો કન્થ કાઢીલો રે મનોહર મેહુલિયો,
રસગાનને ગાતો રે નેહે ભર્યો નાવલિયો.

ઉર એક અમારાં રે, ન્યારા તન તેમ નહિ,
એમાં હું ને એ મુજમાં રે એવી રસરીત રહી;
મારું પિયર પનોતું રે સોડે સખિ ! સાગરમાં,
એનાં નીર નવેલાં રે ભર્યાં મુજ અંતરમાં.

ભલે ખાર ભરેલાં રે કોઝે હું તો પાન કરું,
 પણ વિશ્વની પાસે રે ભલા કરી ભેટ ધરું;
 ભર્યા ભાગ્યના ભેદો રે બૂંડા-ભલા ભોગવવા,
 પણ જગત ન જાણે રે છાના ઉર સંધરવા.

ઊંડી અંતર પીડા રે કહેવા નહિ કોઈ કને,
 એવી નારીની નીતિ રે ગમે મનમાંય મને;
 વીતી વાત વિસારી રે સદા હરખે હસવું,
 એવું દોહલું જાંચે રે વિમાન ચડી વસવું.

કદી સ્વામીની સાથે રે હિંડોળામાં હિંચકતી,
 કદી સહિયર સંગે રે રૂઠા રહું રાસ રચી;
 તાપ તરણિનો તીખો રે સુખે શિર :સાંખી રહું,
 પણ પ્રાણીને કાળે રે સુહાગણુ છાંચ દઉં.

કદી ચાલતી અંદા રે આવી મુજ ગોઠ વસે,
 ઘડી-ખેઘડી ખેસી રે જતાં નવાં હેતે હસે;
 ઉરમાંહી આખોટી રે તારાગણુ થાક લ્યજે,
 જનની ઉર જેવો રે મીઠો મુજ ભાવ ભજે.

એવાં કૈંક અમૂલાં રે રહું હું તો કાજ કરી,
 પણ જગતને ભેંતી રે પળે નહિ આંખ પરી;
 દવ હુંગરે લાગે રે ઝૂરી-ઝૂરી ઝાડ મરે,
 કંઈ નદીઓ ને નાળાં રે ખાલી થઈ ખેદ કરે.

એની આપદ હરવા રે ઉતાવળી થાઉં અતિ,
 જઈ પ્રેમથી પૂછું રે પોદે જહાં પ્રાણપતિ;

“ દીધાં દાદાએ દાન (૨)

“ પેલા માંડવની પ્રીતડી રે લોલ.

“ હથેલાળાનાં હેત (૨)

“ ચાર મંગળ ચોરીતણા રે લોલ;

“ લાવણીનાં એ લેખ (૨)

“ એ જ કામણુ કોઠામણુ રે લોલ.”

અહો ! દ્રેધીલા ડંખ (૨)

હશે આવા અનુગતા રે લોલ?

જગતજૂનાં એ ઝેર (૨)

લાન આવું ભૂલાવતાં રે લોલ?

મહિયર

||રસપીપળા હેઠ જોગીડો રમે જુગટે રે માણુરાજ—એ ઢાળ.)

મીઠડી મહિયરમાણ્ય

સદા મને સાંભરે રે, માણુરાજ !

હીબકે હૈયું લરાય,

આંખડીએ આંસુ ઝરે રે, માણુરાજ !

મીઠડો દાદાનો દેશ

શીળો સોઢામણુ રે, માણુરાજ !

શીળાં નદી કેરાં નીર,
 શીળાં શાં સરોવરો રે, માણુરાજ !
 આંખલિયો એ ઉદાર
 રસેલયો રાજતો રે, માણુરાજ !
 અંતરનો એ આરામ
 ગગનમહિં ગાજતો રે, માણુરાજ !
 ડાળિયે દેવના વાસ,
 પ્રીતિ ઝરે પાંદડે રે, માણુરાજ !
 સુરલિયે આલ સિંચાય,
 સુધા એને છાંયડે રે, માણુરાજ !
 ત્યાં રમતા અમે રાસ
 સાહેલીના સંગમાં રે, માણુરાજ !
 ખેલતાં ખાલુડાં ખેલ
 અનેરા ઉમંગમાં રે, માણુરાજ !
 ત્યાં નહિ તરણિના તાપ,
 વાયુના વંટોળિયા રે, માણુરાજ !
 ત્યાં નહિ મેઘના માર,
 રજે નહિ રાળિયાં રે, માણુરાજ !
 વેરલયો વિખવાદ
 કાને કંઠી નવ પડે રે, માણુરાજ !

ને લયના લાણુકાર
નહિ ઉરને અડે રે, માણુરાજ !

આવી પડે ફળ અંક
માગ્યા વિના મીઠડાં રે, માણુરાજ !

દોહાલા દુનિયાના ડંખ
નહિ જરી દીઠડા રે, માણુરાજ !

એ સુખનાં અણુમોલ
શમી ગયાં સોણુલાં રે, માણુરાજ !

પાંપણુને પલકાર
જતાં રહ્યાં જોણુલાં રે, માણુરાજ !

જોઈ—ન જોઈ જરાક
ઉપા ગઈ આથમી રે, માણુરાજ !

એ અધુરા ઉછરંગ
રહ્યા હૃદયે રમી રે, માણુરાજ !

શબ્દકોષ

અગોચર-અજાણી
અચળા-ચળે નહિ એવી
અનન્ત-અપાર
અનિલ-પવન
અનુદિત-નહિ જોલાયેલું
અનુરાગ-પ્રીતિ
અપસરણ-ખસવું
અભિલાખ-ઈચ્છા
અભેદ-એકતા
અમરગંગા-આકાશગંગા
અમરસુંદરી-દેવાંગના
અમિત-અમાપ
અવધાન-સાવધતા, મનોયોગ
અવરોહ-સંગીતમાં સ્વરને ઉતારવો
તે

આધાત-ધા
આછું-સ્વચ્છ, ચોકખું
આથ-અર્થ, ધન
આદિત્ય-સૂર્ય
આદેશ-આજ્ઞા
આમોદ-સુગન્ધ
આરોહ-સંગીતના સ્વરને
ચડાવવો તે
આભૂપણ-ધરણી

આશા-દિશા
આહ્વાદ-આનંદ
ઉડ્યન-ઊડવું
ઉવેખતી-અવગણતી
ઉપા-પ્રભાત

અંક-ખોળો
અંગ-અવયવ
અંજલિ-ખોખે
અંતર-મન
અંદેશ-વહેમ
અંબર-આકાશ

કકુભૂ-દિશા
કર-કિરણ, હાથ
કરતલ-હથેલી
કુમુદ-કુમુદિની
કુરંગડાં-હરણાં
કુસુમ-ફૂલ
કુળમંડપ-કુલ રૂપ માંડવો
કોકિલા-કોયલ
કોપ-ભંડાર
કૌમારવ્રત-કુમારિકાવ્રત

ગુંજતી-ગણુગણતી
 ગુંજન-ગણુગણાટ
 ગોઠડી-વાત
 ગોદ-ખોળો
 ગોરદિ-સ્ત્રી
 ગોંદરો-પાધર
 ઘન-મેઘ
 જનની-મા
 જર્ઘ-દીકરી
 જયો-દીકરો
 જીવન-વાણી, જિંદગી
 તરણિ-સૂર્ય
 તરલિત-ધૂજતું
 તરંગ-ઘહેર, મોખ
 તાલ-તાળી
 તીર-કાંઠો
 દાદુર-દેડકો
 દામપત્ય-દંપતીભાવ
 દગ-આંખ
 દેવતરુ-સ્વર્ગનાં ઝાડ
 દંપતી-પતિ-પત્ની
 ધણુ-સિમન્તિની, ગાયોનું ટોળું
 ધોરી-બળદ
 નાવિક-વહાણુ ચલાવનાર
 નિકુંજ-લતામંડપ
 નાવલિયો-પતિ

પથ-માર્ગ
 પદરવ-પગલાંનો અવાજ
 પરિયાણુ-પ્રયાણુ
 પરી-છેટી
 પાન-પીતું ને
 પાવન-પાવન
 પીયૂષ-અમૃત
 પંચમ-ક્રોધલનો સૂર
 પંથી-મુસાફર
 પ્રમદ-આનંદ
 પ્રાણેશ-પતિ
 ભવ-સંસાર
 ભવન-ઘર
 ભાનુ-સૂર્ય
 ભીતિ-ખીક
 ભીરુ-ખીકણુ
 ભુવન-જગત
 ભંગ-તરંગ
 મધુ-મધ
 મધુમંડપ-વસંતમંડપ
 મહિયર-પિયર
 મહેરામણુ-સમુદ્ર
 માજણી-બહેન
 માતૃગુંજન-માના હૃદયનો અવાજ
 માણ્ય-માણુવું
 મીન-માછલું
 રજની-રાત
 રણવાસ-અંતઃપુર, જનનાખાતું
 રમણુ-પતિ
 રમણી-પત્ની

રમા-લક્ષ્મી
 રવિ-સૂર્ય
 રુંધન-રુંધવું
 રેણુ-ધૂળ
 રોદન-રુદન
 લાલિમા-રતાશ
 લોચન-આંખ
 વસુમતી-પૃથ્વી
 વાળ-પાંખ ઝડપ
 વામા-સ્ત્રી
 વાયસ-કાગડો
 વાહિની-નદી
 વિધિ-વિધાતા
 વિભુ-પ્રભુ
 વિવશ-પરવશ
 વિહંગ-પંખી
 વિહંગડાં-પંખીડાં
 વૃન્દ-સમૂહ
 વ્યોમ-આકાશ
 વ્યોમનદી-આકાશગંગા
 શયિત-સૂતેલું
 શશાંક-ચંદ્ર
 શારદ-શરદ ઋતુનું
 શિક્ષા-પૃથ્વર
 શીત-ઠંડું
 શેવાળ-લીલ

૨૦૪૪૩

શ્રમશીકર-પરસેવો
 શ્રવણ-સાંભળવું
 સદન-ઘર
 સમર્પિયે-આપીએ
 સમોવડ-સમોવડિયાં
 સરસી-તળાવ
 સરિત-નદી
 સરિત્સુંદરી-નદી રૂપ સ્ત્રી
 સલિલ-પાણી
 સાયર-સમુદ્ર
 સારિકા-મેના
 સિન્ધુ-સમુદ્ર
 સુધા-અમૃત
 સુમન-ફૂલ
 સુરધામ } --સ્વર્ગ
 સુરપુર }
 સુરભિ-ગન્ધ, ગાય
 સુરસુંદરી-દેવાંગના
 સૌરભ-સુગન્ધ
 સંચાર-ગમન
 સંબ્રમ-હર્ષની ઉતાવળ
 સંમતિ-અનુમતિ
 સંવ્યગ્ર-અતિ વ્યગ્ર
 રનાતિ-નહાતી
 હાસ-હાસ્ય
 હિમ-પરદ, ઠંડક
 હેમંત-શીતકાળ

શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો રસોઈનું રસાયણ

ભાતભાતનાં ભાવતાં ભોજન બનાવતાં શીખવતું, ખાદ્ય પદાર્થોના ગુણદોષ, આરોગ્ય અને આહાર, સુવાવક, બાળઉછેર, ધરગથ્ય વૈદક વગેરે અનેક ઉપયોગી માહિતીથી ભરપૂર, લગભગ ૪૦૦ પાનાનું આ પુસ્તક લગ્ન પ્રસંગે નવવધૂને ભેટ આપો.

રૂ. ૩-૧૨-૦

સતીસમાજ

સીતા સમી ભારતની અનેક સન્નારીઓની પ્રેરક જીવનગાથાઓ.
૧૪૦ ચરિત્રો : ૩૨૦ પાનાં : બે રૂપિયા

દૂધગંગા

શ્રી. અવિનાશ વ્યાસના રેડિયો અને રેકૉર્ડ દ્વારા લોકપ્રિય બનેલા લગભગ ૨૦૦ રાસ, ગરબા અને ગીતોનો 'સંગ્રહ' : સ્વરવિવરણ સાથે : લ્હાણી કે ભેટ આપવા લાયક : આકર્ષક રૂપરંગ : કલાત્મક મુદ્રણ.

ત્રીજી આવૃત્તિ

ત્રણ રૂપિયા

ગુજરાતણું પગલે પગલે

ગુર્જર નારીના ધડતર અને વિકાસનો સળંગ રસિક ઇતિહાસ.
લેખિકા : શાન્તાબહેન ગાંધી

અઢી રૂપિયા

ત્રિપાઠી : બુકસેલર્સ : મુંબઈ